

Araba eta Gipuzkoako agintariak 1930eko hamarkadako enplegu krisiaren aurrean

**Las autoridades de Araba y Gipuzkoa ante la crisis
de empleo de la década de 1930**

**The response of the authorities of Araba and
Gipuzkoa to the labor crisis of the 1930s**

Etxaniz Tesouro, Iñaki.

Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco

inaki.etxaniz@ehu.eus

BIBLID [1136-6834, eISSN 2386-5539 (2019), 4; 165-201] Hartua: 2019.08.06
Onartuta: 2019.12.03

Artikulu honetan zehar, 1930eko hamarkadako krisiak Araba eta Gipuzkoan izandako eragina eta honen aurrean garaiko agintariak harturiko neurri sorta aztertuko dira. Batez ere, enplegu bulego publikoen eraginkortasunean eta herri lanen erabileran zentratuak. Krisiak ondorio nabariak izan zituen egitura industrial dibertsifikatuagoa zuen Gipuzkoan. Araban aldiz, krisia, industria bano gehiago, uzta txar eta landa munduko gorabeherekin loturik egon zen.

Hitz Gakoak: Langabezia, 1930eko hamarkada, krisi ekonomikoa, Araba, Gipuzkoa, Aldundiak, II. Errepublikak, enplegu bulegoak.

A lo largo de este artículo analizaremos la crisis de la década de 1930 y las medidas implementadas por las autoridades en las provincias de Araba y Gipuzkoa, centrándonos sobre todo en la efectividad de las oficinas de empleo y en el uso de las obras públicas. La crisis tuvo consecuencias notables en Gipuzkoa, donde la industria tenía una estructura diversificada. En Araba, sin embargo, estuvo más relacionada con los problemas del campo que con la industria.

Palabras clave: Desempleo, década de 1930, crisis económica, Araba, Gipuzkoa, Segunda República, oficinas de empleo.

This article analyzes the economic crisis of the 1930s in two Basque provinces, Araba and Gipuzkoa, and the measures implemented by provincial authorities in response to it. Particular attention will be paid to the effectiveness of employment offices and the use of public works projects. The crisis had a notable effect on the economy of Gipuzkoa, which had a diversified industrial sector. In Araba, a less industrialized province, problems were primarily seen in the agricultural sector.

Keywords: Unemployment, 1930s, economic crisis, Araba, Gipuzkoa, Second Spanish Republic, employment offices.

1. SARRERA

Herri lanak, krisiekin eragindako egoera gogorrek gainditzeko neurri moduan aspalditik proposatu izan dira. Espainiar Estatuan, 1905 eta 1906ko nekazal krisiei aurre egiteko tresnen artean, obra publikoak erabili ziren jada. 1919an berriz ere herri lanen alorrean eginiko inbertsioek gorantz egin zuten, urte horietan emaniko uzta txar eta I. Mundu Gerraren amaierak sortarazitako desoreka ekonomikoekin loturik egon zitekeena. Primo de Riveraren Diktaduraren garaian ere obra publikoen alorrean inbertsioek era nabarmenean egin zuten gorantz, errepide sare nagusia hobetu eta obra hidrauliko izugarriak aurrera eraman ziren. Plan hauek ordea ez zuten langabeziari aurre egiteko helbururik izan orokorrean. Lan hauen bitartez Espainiak bizi zuen atzerapen ekonomiko eta azpiegitura falta gainditu nahi ziren, kapitala indartu eta bereziki erregimena legitimatzen saiatzearekin batera¹.

Pablo de Alzola ingeniari ospetsuak horrela azaldu zuen 1899an argitaratu zuen bere *“Historia de las obras públicas en España”* liburuan, Estatuak bizi zuen azpiegitura gabezia:

“La Casa de Austria se cuida poco en su periodo de apogeo en el desarrollo de los intereses materiales; la corona auxilió exclusivamente algunas obras de riego y las de navegación dedicadas a empresas militares, consumiendo en una política romántica y esencialmente guerrera las fuerzas de la Metrópoli y los tesoros de las Indias, y cuando sobrevino la decadencia quedó harto extenuada para que se preocupasen sus gobernantes de la apertura de caminos y canales”².

Alzolaren ustez, aspalditik zetorren atzerapen hau hein handi batean zentralismoaren ondorio zen, Estatuaren mesedetan gainontzeko erakundeen indar eta baliabideak xahutzearen truke ordaindu beharreko salneurria. II. Errepublikaraino luzatu zen egoera honek, ondorioak izan zituen aztertzen ditugun Araba, eta Gipuzkoako probintziak krisiari aurre egiteko martxan jarritako herri lan eta bestelako politikengan. kontzertu ekonomikoari esker, nahiz eta krisi garaian diru sarrerak gutxitu, neurri desberdinak garatzeko tresnak bazituzten ere, Aldundietako ordezkariak aukeratzeko mekanismoaren bidez, gobernuaren mandatuz, Madrilek markaturiko pautak jarraitu ohi zituzten. Dena den, Espainiar Estatuaren parean, Euskal probintziak azpiegitura eta errepide sare garatu bat zuten jada 1930eko hamarkadaren hasieran.

---

1. ETXANIZ TESOURO, Iñaki, *Lan krisia eta enplegu politikak bigarren errepublikaren garaian Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako lurretan: herri lan, kolokazio bulego eta komunikabideen kasua*, Leioa: UPV-EHU, Argitaratu gabeko doktoretza tesia, 2019.

2. ALZOLA MINONDO, Pablo, *Historia de las Obras Públicas en España*. Madrid: Colegio de Ingenieros de Caminos Canales y Puertos, 2001; 59. or.

Azpiegitura falta ez zen Espainiak bizi zuen gabezia bakarra, gastu sozial publikoa ere oso baxua zen, bi alor hauen arteko erlazioa uste baino handiagoa zelarik. Langabeziaren aurkako herri lanek garrantzia nabaria hartu zuten II. Errepublikaren garaian, erregimen berriarekin batera iritsi zen krisi ekonomikoaren testuinguruan, gastu sozialtzat har ditzakegun obra hauek 1933an egin behar hauetara zuzenduriko zenbateakoaren %16 izatera iritsi ziren Estatuaren aurrekontuetan³. Baliteke herri lanekin batera, 1931an bultzaturiko kolokazio bulego publikoak, lan krisiari aurre egiteko Erregimen berriak buruturiko saiakerarik nabariena izatea, arrazoi desberdinak tarteko beren garapen eta erabilgarritasuna mugaturik geratu bazen ere.

1929an lehertu zen nazioarteko krisiaren testuinguruan, hainbat gobernu eta erakunde egoerari aurre egiteko gastu publikoa sustatzearen alde agertu baziren ere, 1930eko hamarkadako lehen erdian aurrekontu oreka mantentzearen aldeko politika nagusi zen oraindik Europako estatu demokratiko eta ekonomikoki garatu gehienetan. Keynesianismoarekin batera, ongizate estatuaren oinarriak sendotzen hasi baziren ere, hau ez da hein handi batean II. Mundu Gerra ondorengo garai arte orokortu⁴.

Lan honetan zehar Araba eta Gipuzkoako Aldundiek, hiriburuetako udaletxeekin batera lan krisiari aurre egiteko garaturiko politika eta etapa bakoitzean helburu honetara zuzenduriko baliabideak aztertu dira. Batez ere obra publikoen eta kolokazio bulegoen analisisian zentratuak.

2. ARABAKO NEKAZAL PROBINTZIAREN KASUA

Arabak bizi zuen egoera, Bizkaia eta Gipuzkoarenetik nabarmenki desberdintzen zen⁵. Langabeziak orohar bertan urtaroko izaera zuen. Beste lurraldeetan nekazal lana familia egituraren antolatzen zen bitartean, Arabar Errioxan soldatapeko langileak bai zeuden. Ondorioz langabezia landa munduko zikloekin, uzta txar eta gora behera meteorologikoekin erlazonaturik egoten

---

3. ESPUELAS BARROSO, Sergio (2013), "La Evolución de Gasto Social Público en España (1850-2005)", *Estudios de Historia Económica*, 63. zenbakia, 2013; 43. or.

4. PEDEN, George C., "Sir Richard Hopkins and the "Keynesian revolution" in employment policy, 1929-1945", *The Economic History Review*, 36. bolumena 2. zenbakia, 1983; 281-296. or; BROADUS, Mitchell, *The Depression Decade: From New Era Through New Deal, 1929-41*, New York: Routledge, 2017; eta GARSIDE, William R., *British unemployment., 1919-1939: A study in Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

5. SERRANO ABAD, Susana, "La industrialización en Vasconia", In: AGIRREAZKUENAGA ZIGORRAGA, Joseba, *Historia de Euskal Herria. Historia general de los vascos*, 5. Bol, Bilbo: Lur, 2004; 97-166. or. GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, URRUTIKOETXEA LIZARRAGA, José G. eta ZARRAGA SANGRONIZ, Karmele, *La "otra industrialización" del País Vasco las pequeñas y medianas ciudades: capital humano e innovación social durante la primera industrialización*, Bilbo: UPV/EHU, 2015.

zen⁶. 1930eko hamarkadako krisiak ordea, Arabar Errioxan eragina izateaz gainera, Gasteizen eta probintziako industria batzen zen inguruetan, Audio, Amurrio eta Araian adibidez, ondorio nabariak izan zituen⁷.

Hein handi batean, hiriburuko langabetu tasa puzturik aurkitzen zela adierazi dezakegu, izan ere probintziako jornalari eta bestelako langabetu asko hiriburura mugitu bai ziren lan aukera eta udalak eskaini zitzakeen prestazio sozial (jantoki sozial...) desberdinen bila⁸. 1931ko martxoan Udaletxeak hiriburuan aurkitzen ziren langabetuen %40 inguru kanpotik etorri zirela estimatzen zuen⁹. Langile eta jornalariekin batera landa mundutik zetozen hiriburuko neskameak mugimendu hauen parte izan ziren eta berezko garrantzia izan zuten inguruko nekazal familien ekonomiak orekatzeko eta egonkortzeko¹⁰. Egoera honen aurrean, Udalak probintziako langabetu guztien arreta beregain erori zela argudiatuz Aldundiara jo zuen baliabide gehiagoren eske. Diputazioak langabetuen bizi egoera hobetzeko edo nolabaiteko asistentzia eskaintzeko baliabiderik ez zuela adierazi zion. Gobernu Probintzialak bertan bizi zen langabezia izaera estazonala zuen ohiko arazo bat bezala antzematen zuen¹¹. Ondorioz langabetuei laguntza sozialak eta hauen kolokazioa bilatzen zuten epe laburreko obra publiko txikiak hastea udal desberdinek beren aurrekontua erabiliz egin beharreko zerbait zela uste zuen. Dena den probintzian jaiotako langabetuen kasuan, hauek Aldundiak aurrera eraman beharreko lanetan kontratatzeko prest zegoela adierazi zion Gasteizko Udalari¹².

---

6. AGIRREAZKUENAGA ZIGORRAGA, Joseba. "Las vías económicas hacia la revolución agrícola e industrial", In: AGIRREAZKUENAGA ZIGORRAGA, Joseba. *Historia de Euskal Herria. Historia general de los vascos*, 4. Bol., Bilbo: Lur, 2004; 217-256. or., GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, "Acumulación de capital y crisis en el sector agrícola", In: GARCÍA DELGADO, José L., *La cuestión agraria en la España contemporánea*, Madrid: Cuadernos de Dialogo, 1976; 31-98. or.

7. ETXANIZ TESOURO, Iñaki, *Lan krisia eta enplegu politikak bigarren errepublikaren garaian Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako lurretan: herri lan, kolokazio bulego eta komunikabideen kasua*.

8. BEASCOECHEA GANGOITI, José M. eta GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, "Del campo a la ciudad, la urbanización del País Vasco durante la primera industrialización", In: MIEZA MIEG, Rafael eta GRACIA CÁRCAMO, Juan A., *Haciendo historia: homenaje a M^o Ángeles Larrea*, Bilbo: UPV-EHU, 2000; 27-44. or.

9. Arabako Lurralde Historikoaren Agiritegia (A.L.H.A.), Agiritegi Historikoa, kaxa 5887, zenbakia 33.

10. SÁENZ DEL CASTILLO VELASCO, Aritza, "La evolución del servicio doméstico durante el desarrollismo franquista en una ciudad de industrialización tardía. Vitoria-Gasteiz, 1950-1975", *Revista de Demografía Histórica*, 34. bolumena 1. Zenbakia, 2016; 127-150. or.

11. ESPUNY TOMÁS, María J. eta PAZ TORRES, Olga, "Reflexiones sobre el paro agrícola en la Segunda República (I): términos municipales y colocación obrera", *IUSLabor*, 1. zenbaki, 2007; 1-20. or. GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, "Acumulación de capital y crisis en el sector agrícola", In: GARCÍA DELGADO, José L., *La cuestión agraria en la España contemporánea*, Madrid: Cuadernos de Dialogo, 1976; 31-98. or.

12. Hau esatean kontuan izan behar dugu Arabako migrazio mugimenduak, orokorrean probintzia barneko langileek aurrera eramandakoak zirela. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 5887, zenbakia 33.

2.1. Lehen Biurteko Gestora (1931ko apirilaren 24a-1933ko urriaren 16a)

Lehen Biurtekoan zehar, Arabako Aldundiko buruzagitzza Teodoro Olarte Aizpuru¹³, Arabar Alderdi Errepublikar Autonomoko kide eta enpresariaren esku egon zen. Lehen Gobernu hau lau errepublikarrek eta EAJko kide batek osatu zuten (Teodoro Olarte; Arabar Alderdi Errepublikar Autonomia, Moisés Laorden; Akzio Errepublikarra, José Castresana; Alderdi Errepublikar Erradikal Sozialista, Julián López de Heredia; Akzio Errepublikarra eta Lazaro Gancedo; Euskal Alderdi Jeltzalea)¹⁴.

1932ko hasieran Gasteizko langabetuek Aldundia lan krisiari aurre egiteko baliabideak ipintzen ez zegoela uste zuten. Ondorioz Hiriburuko Udalarekin batera eskari zorta bat helarazi zieten Komisio Gestorako kideei:

“Reunidos en el Ayuntamiento de la capital “los Parados” elevaron seis demandas a los Diputados Provinciales: 1) Recabar de la Diputación que, por todos los medios a su alcance y a la menor brevedad posible, solucionase el problema del paro. Siempre y cuando la solución no perjudicase a la clase obrera. 2) Que los trabajos que emprendiese la Diputación se hiciesen por administración. 3) Que en los trabajos emprendidos por la Diputación fuesen admitidos todos los trabajadores en paro forzoso. 4) Que en los trabajos por cuenta de la Diputación sea el jornal mínimo de siete pesetas con cincuenta céntimos. 5) Que se facilitasen los medios de locomoción necesarios para los trabajos fuera del casco de la población. 6) Que, una vez empezada la jornada, en caso de lluvia sea abonado el día completo”¹⁵.

Aldunditik langabetuek eginiko eskariak aztertuko zituztela adierazi bazuten ere, hiriburuko langileak lan krisia pairatzen zuten beste eremu batzuetako obra publikoetan erabiltzearen aurka agertu ziren. Izan ere hiriburuko langabetuak Arabar Errioxan aurrera eraman beharreko lanetara mugituz gero, bertan lanik gabe aurkitzen ziren jornalarien egoera ez zen aldatuko, eta bidaia gastuak ordaindu beharraren ondorioz obren kostuek gorantz egingo bai zuten.

---

13. Teodoro Olarte Aizpuru, Gasteiztar enpresaria, Hiriburuko Udaletxeko zinegotzi aukeratua izan zen 1931ko hauteskundeetan. Arabar Alderdi Errepublikar Autonomoko kidea, Probintzia horretako Aldundiko Komisio Gestoraren buru izendatua izan zen, kargu hau Madrilgo Lehen Biurteko Gobernu agintean egon zen denboran bete zuelarik. Frente Popularraren iritsierarekin postu berdina betetzera pasa zen 1936ko Gerra lehertu zen arte. Egun horretan frankisten atxilotu eta irailaren 18an Miranda de Ebro inguruan fusilatua izan zen. Informazio gehiagorako, ikusi: SAN MIGUEL, María L., ASCUNCE, José Á eta JIMÉNEZ Alex, *Teodoro Olarte Sáez del Castillo: Antropología filosófica y cultura personal*, Gasteiz: Gasteizko Udala, 2008.

14. EAJ Aldundiko Gobernuak osatzeko Komisio Gestoren sistema erabiltzearen aurkakoa zen. Ondorioz Aiarako Alkatea zen Lazaro Gancedok kargua era pertsonalean hartzea erabaki zuen, Arabako Alderdi Buruzagitzarekin hitz egin ondoren. Postua betetzeko ipini zuen baldintza bakarra, hiru hilabeteko epean hauteskunde probintzialak deitzea izan zen. Konpromisu hau bete ez zenez 1931ko uztailaren 10ean Gestorako Batzarretara joateri utzi zion, urte osoan bilera hauetara itzuli ez zelarik. PABLO CONTRERAS, Santiago de, *La Segunda República en Álava. Elecciones, partidos y vida política*, Leioa: UPV-EHU, 1989; 336-337. or.

15. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 7380, zenbakia 36.

Gestorako kideen aburuz arazoari aurre egiteko biderik errazena, Aldundiak langabetuei lana aurkitu zezaketen probintziako eremua adieraztea zen, beren sorterrian kolokazio bat bilatzeko aukera gehiago izango zituztela uste bazuten ere¹⁶. Era honetan hiriburuan aurkitzen ziren langabetuen kopurua ere mugatu nahi zutelarik. Soldaten kasuan Industrien Komite Paritarioak, jornal minimoa sei pezetatan finkaturik bazuen ere, langileen bidai gastuak ere ordaindu behar zituen kontratistak, pezeta batetik, bost pezeta arte, langileak gaua kanpoan pasa behar zuen kasuetan¹⁷.

Aipatu dugun bezala, krisiaren zantzuak Errepublika iritsi aurretik antzeman bazitezkeen ere, ez zirudien langabezia orokorrean probintziarentzat arazo larri bat zenik. Langabetu gehienak hiriburuan eta Arabar Errioxan kontzentratzen ziren. Landa munduko langabetuen kasuan, datuek, arrazoi desberdinak medio, errealitatean zeudenak baino langabetu gehiago islatzen zituztela uste da¹⁸. Dena den egia da landa mundua eta eraikuntzaren industria krisiak gogorkien kolpatu zituen alorrak izan zirela.

Gauzak horrela, langabetuen arazoaren kudeaketa udalerrien esku egoten jarraitu zuen Lehen Biurtekoan zehar. Hauen artean Gasteizko Udalaren papera nabarmentzen zen, bere langabetuez gain probintzia osotik zein kanpotik etorririko enplegurik gabeko norbanako askok bertara jo bai zuten¹⁹. Arazoari aurre egiteko udal agintariak aukeraturiko bidea langabetuei zuzenduriko jantoki ekonomikoak eta obra publiko desberdinak sustatzea izan zen. Hiriburuaren kasuan tren geltoki nagusiren eraikina, eskolen hobekuntza zein eraikuntza eta bide desberdinen gaineko lanak eraman ziren aurrera besteak beste. Paperean geratu ziren obren artean Autobus Geltokiaren proiektua nabarmentzen da, Iruñekoarekin antzekotasun nabariak zituena²⁰.

Gasteizko Udalak 1932ko erdialdean, lan krisiari aurre egiteko baliabideak lortu eta politika adosteko helburuarekin Aldundiaren eta probintziako beste agente batzuen laguntza eskuratzeko saiakera bat egin zuen.

“Uno de los problemas que más afectan a la vida de la Nación y la vida del Municipio, es el problema del paro obrero. Teniéndolo así en cuenta, el Ayuntamiento de Vitoria y la Excma. Diputación han hecho los máximos esfuerzos para conseguir dar una solución sino definitiva, siquiera, transitoria a este perverso problema, pero ha llegado un momento en que todas las

---

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*.

18. PABLO CONTRERAS, Santiago de, *La Segunda República en Álava. Elecciones, partidos y vida política*; 43-46. or.

19. RIVERA BLANCO, Antonio, *La ciudad levítica. Continuidad y cambio en una ciudad del interior (Vitoria, 1876-1936)*, Gasteiz; Arabako Foru Aldundia, 1992: 380. or

20. RIVERA BLANCO, Antonio, *La utopía futura: Las izquierdas en Álava*, Gasteiz: Ikusager, 2013; 209. or.

posibilidades económicas de las Corporaciones mencionadas, se han agotado poniendo, incluso, su situación económica en una postura comprometida de la que nadie, además, puede avergonzarse porque al fin y al cabo con ella se han resuelto dos problemas: uno de humanidad y otro de tranquilidad pública”²¹.

Langabetuen arazoari beharrezko atentzioa eskaintzeko helburuarekin Hiriburuko Udalak Langabetuen Aldeko Patronatu bat sortzeko deia egin zuen. Helburua, izaera eta jatorri desberdineko norbanakoek alor ugaritako teknikariekin batera, lan krisiari aurre egiteko baliabideak eskuratzen lagundu eta arazoari aurre egiteko bideak lantzea zen. Zentro honetako patronatua Moises Armentia²², José Bagazgoitia²³ eta Tomas Alfaro²⁴ udal ordezkariak eta Aldundiko Luis Dorao²⁵, Primitivo Herrero²⁶ eta Manuel Aranburu²⁷ diputatuak osatu zuten.

---

21. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 3677, zenbakia 31.

22. Moises Armentia gasteiztarra Alderdi Karlistako Hiriburuko Zinegotzi aukeratua izan zen 1931ko udal hauteskundetan. II errepublikaren aurkako konspirazioan parte hartu zuen Arabako Erretekeen buruetako bat izan zen, Bizkaiko okupazio brigadaren antolatzaileetako bat izan zelarik 1937an. Azken Probintzia honetako Falange Española Tradicionalista y de las JONS-eko buru, Hiriburuko Udaltzaingoaren zuzendari orde izendatu zuten 1940an. Informazio gehiagorako, ikusi: PABLO CONTRERAS, Santiago de, “Falange y Requeté en Álava. Divergencias en la retaguardia franquista durante la Guerra Civil”, *Kultura*, 3. Zenbakia, 1992; 93-103. or.

23. José Bagazgoitia Maitegi, UGTko kide eta metalaren sektoreko langilea 1931ko udal hauteskundeetan Hiriburuko Udaleko Zinegotzi aukeratua izan zen. RIVERA BLANCO, Antonio , *La utopía futura: Las izquierdas en Álava*; 192. or.

24. Tomas Alfaro Fournier Valladoliden jaio eta Gasteizen bizi izan zen. Margolari, enpresaburu, abokatu eta politikari, jakin min ugariko pertsona izan zen. II. Errepublikaren urteetan zehar Gasteizko alkateorde kargua bete zuen eta Teodoro Gonzalez de Zarateren lizentzien ondorioz hainbat alditan alkatearen funtzioak bereganatu zituen. Filiazioa politikoari dagokionean, Acción Republicanako kide izan zen. Bere ideologia errepublikarragatik Gerra Zibila piztu zenean kartzelaratu izan zen, laster aske geratu bazen ere. Informazio gehiagorako, ikusi: RIVERA BLANCO, Antonio , *Dictadura y desarrollismo. El franquismo en Álava*, Gasteiz: Gasteizko Udala, 2009.

25. Luis Dorao irakaslea eta 1917tik La Libertad aldizkariak jabea zen. Errestaurazioaren eta Primo de Riveraren garaian zehar jada kargu politiko desberdinak bete zituen. Errepublikaren iritsierarekin Aldundiko kide izaten jarraitu zuen, Bigarren Biurtekoan zehar Alderdi Erradikalaren ordezkari moduan Komisio Gestorako presidente kargua bete zuen. GÓMEZ CALVO, Javier, *Matar, purgar, sanar. La represión franquista en Álava*, Madrid; Tecnos, 2014; 233-235. or., eta ERKOREKA GONZÁLEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*, Leioa: UPV-EHU, Argitaratu gabeko doktoretza tesia, 2017; 339. or.

26. Primitivo Herrero Rubio PSOEko kide eta enpresariak 1915ean Arabako Alderdi Sozialistaren buruzagitza hartu zuen beregain. Metalezko ohe eta somierrek egiten zituen lantegi baten jabea eta UGTko militantea zen baita ere. 1931ko apirilko hauteskundetan Hiriburuko Udaletxeko zinegotzi aukeratu zuten, eta 1934ko Urriko Iraultzan Arabako Komite Iraultzailearen kideetako bat izan zen. 1936an Aldundiko Komisio Gestorako kide izatera pasa zen, urte bereko irailaren 5ean fusilatua izan zen. RIVERA BLANCO, Antonio , *La utopía futura: Las izquierdas en Álava*; 39-40, 77, 99, 103, 143, 192, 257. or.

27. Manuel Aranburu Arabako Alderdi Autonomo Errepublikarreko kide eta probintzia bereko Aldundiko Komisio Gestorako kide izan zen II Errepublikako Lehen Biurtekoan zehar. GRANJA SAINZ de La, José L., *Nacionalismo y II República en el País Vasco. Estatutos de autonomía, partidos y elecciones. Historia de Acción Nacionalista Vasca, 1930-1936*, Madrid: Siglo XXI, 2008; 392-393. or.

Gasteizko Udalaren presioak eta eskariek beren fruitua izan zuten, ondorioz 1932ko abenduan hiriburuko agintariak langabetuei asistentzia eskaintzeko helbururekin irekiriko harpidetzari 5.000 pezetarekin laguntzea erabaki zuen Aldundiak. Gainera Gestorako kideek krisia pairatzen zuten beste udalerrri batzuek antzeko ekimenak aurrera eramanean zitzaten, hauei ere diruz laguntzeko konpromisoa hartu zuten²⁸.

Alfaro eta beste diputatu batzuek probintzian langabeziaren aurkako aseguruia sostengatzeko kutxa bat martxan jartzeko proposamena egin zuten 1932ko bukaeran, patrioen eta langileen soldataren %1az baliatuko zena. Proposamenak, 1931ko maiatzaren 25ean Estatuak abian jarritako Langabeziaren Aurkako Kutxa Nazionalaren bidea jarraitzen zuen. Dena den proiektua ez zen Gestorako kideek emandako aurrerapauso bakarra izan. Zenbait hilabete lehenagotik Probintziako Kolokazio Bulegoa martxan jartzea aztertzen zebilen diputatu eta Gasteizko zinegotzi talde bat Gobernu Zibilaren eraikinean biltzen zebilen, bere funtzionamendurako Diputazioak hilean 300 pezeta ordaintzen zituen²⁹. Talde hau jada martxan egotean, langabeziaren aurkako kutxaren azterketa ere hauen esku geratu zelarik³⁰.

2.2. Bigarren Biurteko Komisio Gestora (1933ko urriaren 16a-1936ko otsailaren 24a)

Aurreko Gestorako presidentea zen Teodoro Olartek 1933ko urrian kargua lagatzeko erabakia hartu ondoren kargua behin behineko eran bete zen. 1933ko azaroko Estatuko Hauteskundearen ondoren, non Alderdi Erradikal Errepublikarrak zuzenduriko koalizioak irabazi zuen, Komisio Gestora berri bat osatzeari ekin zitzaion. 1934ko otsailaren hasieran kargua hartu zuen Gestora berriaren buru Luis Dorao, Alderdi Erradikal Errepublikarreko kidea, izendatu zen³¹.

1933 amaieran Gasteizko Udalak bertan aurkitzen ziren langabetuen arretaren kostuaren zatirik handiena beregain hartzen jarraitzen zuen. Egoeraren aurrean aurrekontu berriak zuen 593.000 pezetako defizita ikusita, udal ordezkariak beste behin Aldundiko atea jo zuten hauen inplikazioa lortu, edo gutxienez baliabide gehiago izatea ahalbidetuko zieten neurriak hartu zitzaten.

---

28. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6795, zenbakia 37.

29. Langabeziaren aurkako kutxari dagokionez, bere funtzionamendua Bizkaian aurrera eramanean zen langabezia subsidioen pareko izatea pentsatzen zen. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 822, zenbakia 21.

30. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6795, zenbakia 33.

31. PABLO CONTRERAS, Santiago de, *La Segunda República en Álava. Elecciones, partidos y vida política*; 604-605. or.

“Como ante la situación precaria porque atraviesa la Hacienda del Municipio vitoriano se hizo preciso al Ayuntamiento dirigirse a V.E. en demanda de recursos económicos con que atender a las necesidades de su presupuesto, y al propio tiempo de una mayor autonomía para el desenvolvimiento de su actuación que podía traducirse en la concesión de un concierto tributario similar al que el Estado tiene celebrado con esa Diputación”³².

Aldundiak bere aldetik defizit egoera zirkunstantzien, bereziki langabezia krisiaren, ondorio zela uste zuen, horregatik laguntzak ezin izango ziren 1934tik harago luzatu. Gainera, Gestorako kide eta Aldundiko ogasun teknikariek, 1931tik hiriburuak lan krisiaren eraginez zituen gastuei aurre egiteko udalari urteko hainbat diru laguntza ematen zizkiotela adierazi zuten. Urte hauetan zehar Aldundiak Udalari lan krisiari aurre egiteko eskainiriko salbuespeneko diru laguntzek 198.491,70 pezeta batzen zituzten³³.

Diputazioak hiriburuari emandako beste laguntza batzuen artean eskolak eraikitzeke plana aurkitzen zen. Honen bitartez Diputazioak lanen %50 ordaintzen zuen (1932ko Abenduaren 22ko legea jarraituz, eskolen eraikuntzaren %50a Estatuaren esku geratu zen, lursaila lana aurrera eramaten zen udalerriki ordaindu behar zuen bitartean), proiektatuta zeuden 7 eskolen aurrekontua, eskola bakoitzeko 29.995,33 pezetakoa izanik³⁴. Eskola hauetaz gain Frantzia kalearen inguruan 1935ean inauguratu zen Samaniego Eskola Taldea ere diruz lagunduko zuen, eraikuntza lanen zenbatekoa 1.006.592,12 pezetakoa izanik. Irailean Aldundiak eskolak eraiki eta lan krisiari aurre egiteko erabili zitezkeen bestelako obra publikoak (errepideak batez ere) aurrera eramateko 6.091.058,08 pezetako ez ohiko aurrekontu bat onartu zuen (4.891.058,08 pezeta eskolen eraikuntzarako eta 1.200.000 pezeta bestelako lanetarako). Plan hau aurrera eramateko Diputazioak Probintziako Aurrezki Kutxari 3.645.529,04 pezetako mailegu bat eskatu zion³⁵.

---

32. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6812, zenbakia 12.

33. Aldundiak Hiriburuko Udalari eskainiriko salbuespeneko laguntzak ondorengoak izan ziren; Langabetuen jantokietara zuzenduriko 75.000 pezetak. 1932an langabetuei asistentzia eskaintzeko helbururekin irekiriko harpidetzako 10.000 pezetak, urte horretan zehar guztira 90.000 pezeta eskainiz. Urte berean, langabetuei aldi baterako kolokazio bat eskaintzea helburu zuen Ulibarriko Gaina-Olleros Errepideren eraikuntzarako emandako 40.000 pezetak. Aretxabaletako trenbide pasagunearen (Gasteiz-Errioxa Errepidea) eraikuntzarako emandako 58.491,70 pezetak. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6812, zenbakia 12.

34. 7 eskolak ondorengoak ziren: Jungitu, Monasterioguren, Zuazo, Subillana, Gometxa, Gaztelu eta Berrostegieta. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6812, zenbakia 12.

35. ERKOREKA GONZÁLEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*; 342. or. eta, LADRÓN DE GUEVARA LÓPEZ DE ARBINA, Ernesto, *La conformación del sistema educativo en Álava (1860-1936). Centralización y foralismo*, Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2000; 222-225. or.

Azpiegiturei zegokionean, Aldundiak hainbat errepide eraiki zituen baita ere bere aldetik, lan hauen aurrekontua 137.241,42 pezetakoa izanik. Baina proiekturik nabarmenena Mekolande-Gasteiz trenbidearen elektrifikazioa izan zen. Zentzu honetan, lanak ahalik eta bizkorren aurrera eramateko helburuarekin Araba eta Gipuzkoako Aldundiak berreskuratu zitekeen aurrerakin bat errazteko prest azaldu ziren³⁶. Helburu honekin 1933ko azaroan prestatuturiko Ohiz Kanpoko 2.150.000 pezetako aurrekontua proiektu honetara (2.000.000 pezeta) eta Urbina-Otxandio trenbide adarra eraikitzera (150.000 pezeta) zuzendu zen. Elektrifikazio lanak aurrera eramateko aurrerakina, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzian eskuraturiko mailegu baten bitartez finantzatu zen³⁷.

Obra plan hauek eskuan, gestore berriek argi laga zioten Gasteizko Udaletxeari, herri lan desberdinak aurrera eramane eta hauekin laguntzeko prest bazeuden ere, ez zituztela bestelako aportazio edo kontzesioak begi honez ikusten. Batetik Aldundiko egoera finantzario kaxkarra ez bazen ere, politika honek egoera okertu bai zezakeen. Bestetik, Gestoreen aburuz Gasteizek baino lan krisi gogorragoa (proportzioan behintzat) pairatzen zuten udalerrriak zeudelako eta erabaki honek aurrekari bat sortu zezakeelako. Dena den Udalak bizi zuen defizit egoerari aurre egiteko 225.000 pezetako laguntza bat emateko prest agertu ziren, helburu horrekin ohiz kanpoko 350.000 pezetako aurrekontu bat garatuz. Beste 125.000 pezetak antzeko egoera bat bizi zuten probintziako beste udalerrri batzuen egoera arintzeko erabili zitezkelarik³⁸. 1934ko abenduan Gasteizko Udalak bere hiriburu izaeragatik Aldundiaren eskutik diru laguntza finko bat jasotzea eskatu zuen, obra eta udal zerbitzu desberdinak aurrera eramateko erabiliko zena. Lanen izaerari dagokionean, orokorrean herri hauetan; bideen gaineko konponketa, eskolak eta ur hornidurarekin erlazionaturiko obrak nabarmendu ziren.

Herri lan desberdinak aurrera eramateko Aldundiaren eskutik diru laguntzak lortu zituzten beste udalerrien artean Arabar Errioxan kokatzen zirenak nabarmentzen dira (Goardiako barrutia). Bertan egoera, krisi ekonomikoaren ondorio baino gehiago, aurreko urteetako uzta txar eta landa munduko gorabeherekin loturik zegoen. Bastidako kasuan, goian aipaturiko 125.000 pezetatik jasotako 9.500 pezetak epe laburreko konponketa eta eraikuntzetara zuzendu ziren, non momenturik gorenean 47 langabetuk jardun zuten³⁹.

---

36. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6812, zenbakia 12.

37. LARRINAGA RODRÍGUEZ, Carlos, *Diputaciones provinciales e infraestructuras en el País Vasco durante el primer tercio del siglo XX (1900-1936). El caso guipuzcoano (puertos, ferrocarriles y carreteras)*, Leioa: UPV-EHU, 2013; 270-272. or. eta, ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*; 343. or.

38. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6812, zenbakia 12.

39. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6262, zenbakia 5, eta kaxa 10010, zenbakia 46.

“Y resultando que este municipio (de Laguardia), dado el estado en que se encontraba el vecindario por la escasez de trabajo y la pérdida tan considerable de la última cosecha, se vio en la necesidad de invertir casi la totalidad de sus fondos municipales, en facilitar a los obreros trabajo para remediar sus calamidades y raciones de pan para aquellos que por su avanzada edad y estado de salud, no podían ocuparse en los trabajos que se han llevado a cabo, (...) habiéndose invertido hasta el momento 12.958,32 pesetas...”⁴⁰.

Probitziako industria guneei zegokionean, Gasteizekin batera Amurrio eta Laudio nabarmentzen ziren. Bertako enpresek ere krisiaren ondorioak era nabarmenean sufritu zituzten, honek zekarren langabeziaren hazkundearekin. Tren bagoien eraikuntza eta eraldaketan espezializaturiko Mariano Corral Enpresak, 125 langile kaleratu behar izan zituen besteak beste. Testuinguru honetan, Udalak langabetu hauei aldi baterako kolokazioa eskaintzen zien hainbat lan hasi zituen, Aldundiaren diru laguntzaz baliatuz⁴¹.

Aldundiak hainbat zerga salbuespen onartu zituen 1934ko udan zehar. *“De los impuestos de Derechos Reales y Timbre en todos los actos y contratos referentes a sociedades industriales para establecimiento y explotación de industrias nuevas que no tengan similares en la provincia”*⁴². Bost urteko epea zuen plan honek, ekimen pribatua sustatu eta era horretan lan krisiari aurre egitea zuen helburu⁴³. Aurrerago urritik aurrera, sei hilabeteko epean (hasiera batean lanak hasteko azken eguna 1935eko martxoaren 31an ezarri bazen ere, aurrerago 1936ko uztailaren amaierara pasa zen) eraikin berri baten obrak hasten zituzten norbanakoak, ondorengo 5 urteetan Lurralde Kontribuzioa ordaintzetik salbuestea onartu zen. Laguntza hauetaz baliatzeko langileen %75a Araban erroldaturik egon beharko zen⁴⁴.

---

40. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 10010, zenbakia 46.

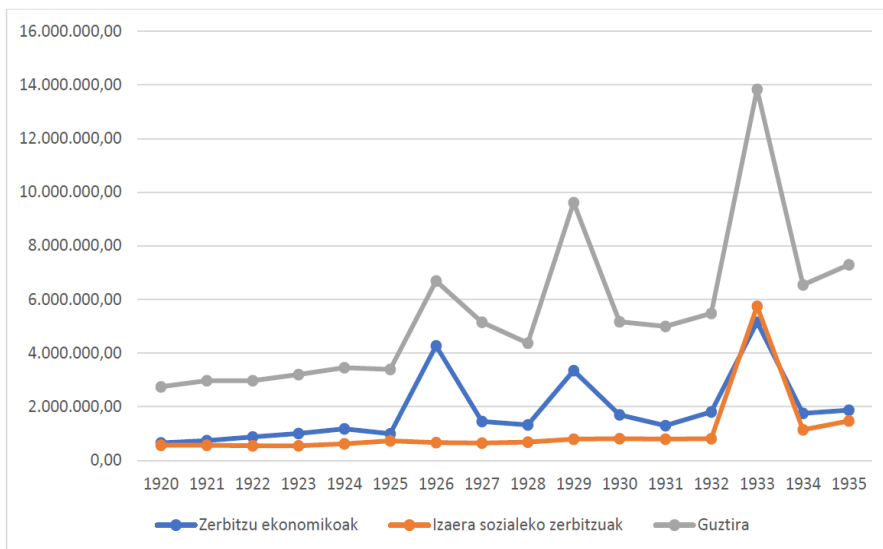
41. Lan hauek bide desberdinen konponketa eta saneamenduak oinarriturik egon ziren eta 19.458,86 pezetako aurrekontu bat izan zuten. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 827, zenbakia 24.

42. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 1247, zenbakia 13.

43. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 11589, zenbakia 7.

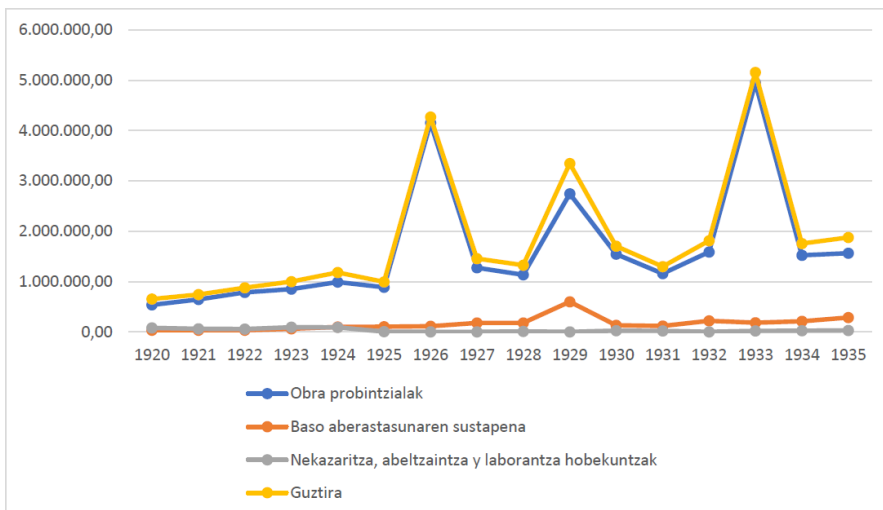
44. Lurren salerosketaren gaineko zerga ordainketatik ere salbuetsirik geratzen ziren eraikinaren jabeak, baita hauen salmentaren gaineko ordain-beharrez. Comisión Gestora de la Excma. Diputación de Álava, “Don Antonio de Echave-Susaeta y Pedroso, abogado y secretario de la Excma. Diputación Provincial de Álava”, *Arabako Probitziako Boletín Oficial*, 1934ko irailaren 22a, 14. zenbakia.

1 Grafikoa: Arabako Diputazioaren Aurrekontu Likidazioak

Iturria: Autoreak egina ondorengo datuak erabiliz: ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937). Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena.*

2 Grafikoa: Arabako Diputazioko Herri Lan eta Sustapen Gastuen Bilakaera

Iturria: Autoreak egina ondorengo datuak erabiliz: ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937). Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena.*

1935ean Aldundia, lan krisiari aurre egiteko Gobernu Zentralak prestaturiko poltsetatik funtsak eta hainbat prima lortzen saiatu zen. Aurreko urtean herri desberdinek aurrera eramandako lanekin jarraitu eta tamaina handiko hainbat obra publiko garatzeko helbururekin. Langabeziaren Aurkako Junta Nazionalera bidalitako proiektuak lau izan ziren: 1) Herrerako Mendateko Turismo Paradorea (Errioxako Behatokia delakoan kokaturik), 2) Estibalizeko Haurren Prebentorioaren handitze lanak, 3) Arabako Guardia Zibilarentzat Etxe-Kuartel baten eraikuntza, 4) Goardia inguruan tuberkulosi gaixoentzat eraiki beharreko sendategiaren eraikuntza lanak⁴⁵. Paradoreari zegokionean, Aldundiak lanen %50a Estatuak, Langabeziaren Aurkako Junta Nazionalaren bitartez ordaintzea nahi zuen. Helburu horrekin obrak 1937an hasi aurretik amaitzeko konpromisoa hartzen zuelarik⁴⁶.

1 Taula: Herrerako Mendateko Aterpetxe-Paradorearen Proiektua

Langile kopurua	Egunsari kantitatea	Egunsarien zenbatekoa	Egunsariak guztira	Arkitekturaren ordainsaria	Lanen zenbatekoa
30/40	7.081	11pzta	77.891pzta	8.847,35pzta	159.962,38pzta

Paradorearen obrak aurrera eraman ez baziren ere, sendategiaren eraikuntza lanak azkar hasi ziren. Kokapen desberdinak aztertu ondoren, eta eztabaida desberdinak tarteko Lezako herria aukeratu zen azkenean⁴⁷. Obrak aurrera eramateko 1929ko zor jaulkipenetik geratu ziren tituluez baliatu ziren⁴⁸. Dena den, 1934an hasi eta 1935ean amaitu ziren lan hauek ustelkeria eta korrupzio zantzuez ingurutatik egon ziren hasieratik. Arabar ezker indar eta probintziako euskal nazionalisten ordezkarietatik, Lezako Sendategia Gobernu Zentrala zipritzindu zuen estraperloaren auziaren Arabar bertsioa izan zen. Oposizioak, Gestora eta batez ere bere Presidenteari, Komunio Tradizionalistekin bere politika hitzartzea eta probintziako bizitza politiko eta administratiboaren gainean jauntxokeriaz jokatzeko leporatu zion. Honetaz

45. Hasiera batean, lehen proiektuaren arabera Sendategia 25 txaletek osatuko zuten. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 181, zenbakia 4.

46. Paradoreari zegokionean, eraikuntzak estilo alpinoa eta euskalduna nahasten zituen. Hiru solairuko altura bat zuen: Solairu nagusian arrera, egongela, gizon zein emakumeentzat komunak eta garajea kokatzen ziren (guztia klima hotzetako eredia jarraituz dekoraturik). Lehen solairuan 6 logela aurkitzen ziren, bakoitza ohe bikoitz batekin (hau 2 literengatik ordeztu zitekeen, beste herrialde batzuetako mendi aterpetxeetako estiloa jarraituz). Behe solairua zerbitzuei zuzendurik zegoen bitartean, sukaldea eta langileen logeaz gain baldara ere bertan kokatzen zen. Azken honek neguan kanpoan 0 gradu zeudenean, barne tenperatura 22 gradutan mantentzeko ahalmena izan behar zuen.

47. A.L.H.A., *Actas Comisión Gestora de 24 marzo a 2 de junio de 1933, Proyecto de construcción del Sanatorio Antituberculoso*; 313-315. or, eta *Actas Comisión Gestora del 20 de Octubre de 1934 a 23 de febrero de 1935, Escrito proponiendo modificación acuerdo gestora del 20 de octubre sobre propiedad del edificio dedicado a Leza*; 178-179. or.

48. ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*; 344. or.

gain, ez ziren falta izan bere gestioak Aldundiaren ogasunean izan zitzakeen ondorioen inguruko iritzi eta kritikak⁴⁹. Sendategiaren kasuan, hasiera batean ideia Aldundiak Estatuaren laguntzarekin eraiki eta era publikoan gestionatzea bazen ere, 1934ko maiatzean proiektua eraldatzea adostu zen. Era honetan Gestorak, Luis Doraoren laguna zen Alfredo Rodríguez Antigüedadek zuzenduriko enpresaren esku laga zituen lurak, eraikuntzaz eta ondorengo ustiaketaz arduratu zedin. Hilabete gutxi batzuen buruan, Diputazioak bere menpeko gaixo eta txiroen gaineko atentzioa enpresa berari kontratatu zion eta aurrerago sendategia enpresa honi erosten bukatu zuen⁵⁰.

2.3. Frente Popularreko Gestora (1936ko martxoaren 25a-1936ko uztailaren 18a).

Espaniar Estatuako presidentea aukeratzeko otsailean ospaturiko hauteskundetan, Frente Popularraren barnean zihozten ezker indarrak atera ziren garaile. Gobernu zentral berriaren iritsierarekin Aldundiko Gestora ere berregin zen hurrengo hilabetean zehar, presidente kargua, Lehen Biurtekoan zehar agintean egon zen Teodoro Olarteren esku geratu zelarik berriro. Dena den hilabete gutxiren buruan lehertu zen Gerrak, gobernu honen eta bere Presidentearen amaiera suposatu zuen⁵¹.

Apirilean, Gestora berriko Langabeziaren Arazoaren Konponketarako Komisia bere bilerak ugaritzen hasi zen. Egoerari aurre egiten lagundu zezaketen herri lan desberdinen proiektuak garatu eta hauek errealizatzeko baliabideak eskuratzeko helburuarekin. Honekin batera, langabetu kopuruaren kontrola eta hauei lan aukerak eskaintzea ahalbidetuko luketen erregistro eta Kolokazio Bulego Probintziala sortzen saiatu ziren. Probintziako Lan Deleagaritzak prestatuturiko aurrekontuaren arabera, Bulegoaren funtzionamenduaren kostua 7.000 pezetakoa zen urteko⁵². Apirilaren bukaeran jada Probintziako Kolokazio Bulegoa, lurraldeko herrietan aurrera eraman zitezkeen obra publiko desberdinak aztertzen zebilen⁵³. Hilaren 11an, izaera berezia eta ordezkari politiko, sindikalista, enpresari, bankari eta agente desberdinen parte hartzea izan zuen bilera bat ospatu zen Aldundiko eraikinean. “Asistieron 37

---

49. PABLO CONTRERAS, Santiago de, *La Segunda República en Álava. Elecciones, partidos y vida política*; 229-231 eta 643-644. or.

50. RIVERA, Antonio, *La utopía futura: Las izquierdas en Álava*; 251. or. eta ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*; 344. or.

51. PABLO CONTRERAS, Santiago de, *La Segunda República en Álava. Elecciones, partidos y vida política*; 712. or., eta ERKOREKA, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*; 339. or.

52. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 824, zenbakia 5.

53. A.L.H.A., Agiritegia, Agiritegi Historikoa, kaxa 7399, zenbakia 4.

alcaldes alaveses, representantes en Cortes, de las fuerzas vivas, Diputación, Ayuntamiento, Banca privada y obreros y patronos, designándose una comisión, que actuará con carácter permanente, para estudiar todos los proyectos viables que puedan resolver tan grave problema”⁵⁴.

Aurreko Biurtekoko Komisio Gestora, 1931ko Azaroaren 27ko Langileen Kolokazioaren Legea eta 1932ko Abuztuaren 6ko Langile Kolokazio, Erregistro eta Bulegoen Dekretu zein Araudia betetzearen aurka azaldu zen⁵⁵. Horretarako Kolokazio Bulegoaren sostenguak zekartzan gastuak Kupoan jasotzen ez zirela eta probintzia kontzertatuak Lege hau betetzera derrigorturik aurkitzen ez zirela adierazi zuen, Gestora Berriak kontrako ideia bazuen ere. Lege hauste, edo hobeki esanda ez betetze honek, izan ere Alderdi berdinen esku zegoen Gobernu Zentralak ez zituen hau betetzera derrigortu, arrazoi desberdinak izan zitzaizkeen⁵⁶.

Arrazoiak arrosi, Estatuak probintziako langabeziaren inguruan irudi erabat distortsionatu bat izatea ekarri zuen. Madrilek Arabako langabetu kopurua 500 pertsonatan kokatzen zuen, eskura zituen lurraldeko 27 udalerrietako datuak erabiliz, Probintziako Lan Deleagaritzak eskainiak izan zirenak. Arabako probintzia 77 udaletzek osatzen zuten eta, Amurrio, Audio, Samaniego eta Agurain bezalako herriak aipaturiko zerrendatik kanpo geratzen ziren. Errealitatean, langabezia datuetan jasotakoa baino hiru aldiz altuagoa zen, 1936ko maiatzean, Aldundiak eta Probintziako Lan Deleaguak eskura zituzten datuak erabiliz langabetuen kopurua 1.484 ingurukoa zela estimatu zuten, batez ere eraikuntza, nekazaritza eta egurraren industriatik zetozenak⁵⁷.

“En viaje que recientemente hizo a Madrid designado por la comisión pro-resolución del paro obrero, el gestor que suscribe pudo informarse en el Ministerio de Trabajo, (...) y así se da el caso de que las cantidades que han correspondido a esta provincia han sido mucho más reducidas que las que en justicia le corresponden, porque las oficinas de colocación obrera, registros y bolsas de trabajo habían sido anuladas por el cacicato o la desidia de quienes se llamaron autoridades en el nefasto bienio tan propiamente llamado negro”⁵⁸.

---

54. Editoriala, “En la Diputación se celebró esta mañana una magna asamblea para estudiar soluciones al paro obrero y crisis industrial”, *La Libertad*, 14.119. zenbakia, 1936ko apirilaren 11; 1. or. eta A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 824, zenbakia 13.

55. Bertan Lan eta Aurreikuspen Ministerioaren baitan, Estatuak langileen kolokazioa nazional, publiko eta doakoa antolatuko zuela jasotzen zen. Ondorioz urte bateko epean kolokazio agentzia komertzialek beren funtzionamendua eten beharko zuten. Antolakuntza honen bitartez, lan eskari eta eskaintzen inguruko informazio eguneratua erregistratzea zuen helburu. Helburu hau lortu eta ahalik eta lan indar handiena xurgatzeko asmoarekin, langileen irakaskuntza, trebakuntza eta adaptazioa sustatzea aurreikusten zen, beren izaeragatik “ahul edo akatsen” bat zutenak beraientzat egokiak ziren ofizioetarako egokitzuz.

56. A.L.H.A , Agiritegi Historikoa, kaxa 824, zenbakia 45.

57. *Ibidem*.

58. A.L.H.A , Agiritegi Historikoa, kaxa 824, zenbakia 45.

Kolokazio Bulego probintzial baten eta langabetu estatistiken existentzia ezak ondorio negatiboak izan zituen Estatuaren (Langabezia Junta Zentralaren eskutik) diru laguntzak jasotzeko orduan. Izan ere lan krisiari aurre egiteko Madrilek prestatutako laguntzak, probintzia bakoitzeko langabetu koefizientea kontuan izanik era proportzionalean banatzen bai ziren teorian. Datuak errealitatean baino baxuagoak izatean, legez zegozkionak baino diru kantitate txikiagoak jasotzen zituelarik. Hala ere kontuan izan behar dugu, Estatu mailan langabetu estatistika zehatzak eskaini zituzten probintziak ugariak izan ez zirela⁵⁹.

Gestora berriak, langabeziari aurre egitearekin batera probintzian bizi zen langile etheen arazori aurre egin nahi izan zion. Horretarako 2.500.000 pezetako proiektu bat prestatzeari ekin zion, 300 etxebizitza berri eta 1.500 pertsona hartuko zituena. Obren langabetu absortzioari zegozkionean, eraikuntzako langileez gain, lantegi eta harrobietan jardun ohi zuten langileengan ere eragingo zuten, helburu horrekin posible zen kasuetan lanak Arabar jatorria zuten lehengai eta produktuez hornituko zirelarik. Etxebizitza berriak, hiriburuan eraiki gabe aurkitzen ziren orubeetan edo gutxieneko osasun eta higiene baldintzak betetzen ez zituzten lekuan jasoko ziren. Etxebizitza eskasia izan zezaketen probintziako beste udalerrietan etxe ekonomikoak garatzeko aukera jaso zen baita ere⁶⁰.

Eraikinak ahalik eta prezio baxuenean eraiki ahal izateko, Aldundiak eta Gasteizko Udalak, era guztietako zergetatik libratu beharko zituzten lurren erosketa eta eraikuntza berriak. Lanen finantzaketa, obligazioen jaulkipenaren bitartez eramango zen aurrera, Aldundiaren eta Gasteizko Udalaren garantia izango zuten eta 50 urtetik gorako amortizazio epe bat. Etxebizitzen jabetza Hiriburuko Udala eta Aldundiaren esku geratuko zen eta etxaldean administrazioa Udala eta Probintziako Aurrezki Kutxek antolaturiko doako zerbitzuaren bitartez eramango zen aurrera. Etxe hauetan bizi ahal izateko hiriburuan (edo herrietan) gutxienez 10 urtez bizitzen egotea beharrezkoa izango zen. Dena den guzti hau gestionatu ahal izateko higiezin agentzia bat (Sociedad Inmobiliaria Popular Alavesa), sortzeko aukera aztertu zen baita ere⁶¹.

Lana galtzen zuten errentarien egoera ere aztertu zen. Hauek, beren egoeraren ondorioz errenta bi hilabetez jarrian ordaintzeari lagatzen zioten kasuetan, etxaldean etekinean eragin ez zezan, pisua laga beharko zuten (etxebizitza bakoitzaren eraikuntza kostua 9.000 pezeta inguruan kokatu zen, errenta 30-40 pezetatan ezarri zen bitartean). Dena den, langileei zuzenduriko

---

59. SUÁREZ CANO, Patricia, "El desarrollo de un nuevo marco laboral durante la Segunda República en España: El Servicio Central de Colocación y Defensa Contra el Paro", In: *Documentos de trabajo, Asociación Española de Historia Económica*, 1705. zenbakia, 2017; 1-22. or.

60. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 981, zenbakia 12.

61. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 981, zenbakia 12.

etxe ekonomiko/sozialak zirenez, eta lan krisia kontuan izanik, kasu hauentzat espresuki prestaturiko aterpetxe eta errentarik gabeko etxebizitzak eraikiko ziren⁶².

Etxebizitzak eraikitzeko proiektu hau eta etor zitezkeen beste batzuk garatu eta onartzen ziren bitartean, ahalik eta denbora eperik laburrenean lan krisiari aurre egiteko helburuarekin Aldundiak 200.000 pezeta hiriburuko Udalari, lan krisiari aurre egiteko politiken gaineko diru laguntza moduan, ematea erabaki zuen. Kantitate hau berehala eskuragarri izateko, Probintziako Aurrezki Kutxari aurrerakin bezala erraztea eskatu zitzaion⁶³. Helburu honekin lanean zebiltzala, uztailleko Estatu Kolpeak eta ondoren etorri zen Gerrak hilabete gutxi batzuk lehenago osatu zen Komisio Gestora honen amaiera eta Aldundia Kolpisten esku geratzea ekarri zuen⁶⁴.

3. LANGABEZIAREN AURKAKO AZPIEGITUREN SUSTAPENA ETA BESTELAKO NEURRIAK GIPUZKOAKO LURRETAN

Krisiak Bizkaian bezain ondorio larriak izan ez bazituen ere, probintziako eredu industrial dibertsifikatuari esker hein handi batean, eragin nabaria izan zuen gipuzkoar ekonomiarengan⁶⁵. Panorama honen aurrean, udal desberdin zein Diputazioak ekonomia aktibatze ahalegina egin zuten, herri lanetan inbertituz batez ere, era horretan lantegien itxiera zein honek ekar zitzakeen liskar sozio-ekonomiko ezberdinak saihesteko helburuarekin⁶⁶.

Krisia beste leku batzuetan baino leunagoa izan bazen ere, langabetu kopuruak nabarmenki egin zuen gorantz II. Errepublikaren urteetan zehar. Langabezia tasa %15-20 bitartean mantendu zen urte hauetan zehar, siderometalurgian, eraikuntzaren industrian eta landa munduarekin loturiko jardueretan eragin zuen batez ere⁶⁷. Lanik gabe aurkitzen ziren norbanako eta

---

62. *Ibidem*.

63. A.L.H.A., Agiritegi Historikoa, kaxa 6836, zenbakia 8.

64. UGARTE TELLERIA, Javier, *La nueva Covadonga insurgente: orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998.

65. LEGORBURU FAUS, Elena, "La Industria Guipuzcoana Entre 1930 y 1936: Incidencia de la Crisis Económica", *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 9. urtea 2. zenbakia, 1991; 361-391. or.

66. BARRUSO BARÉS, Pedro, *El Movimiento Obrero en Gipuzkoa Durante la II República. Organizaciones Obreras y Dinámica Sindical (1931-1936)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1996; 51-77. or.

67. RODRÍGUEZ RANZ, José A., *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*, Donostia; Instituto Dr. Camino, 1994; 29-33. or., MIRALLES PALENCIA, Ricardo (1988), "La crisis económica de los años treinta en el País Vasco", *Ekonomiaz: Revista vasca de economía*, 9-10. zenbakia, 1988; 277-300. or., eta ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937). Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*; 429-430. or.

familien arreta udaletxeen esku geratu zen hein handi batean, derrigorrezko langabezia aseguratik ez eta bestelako zerbitzuak oso mugatuak izatearen ondorioz⁶⁸. Donostiako Udalak, langabetu erregistro eta lan poltsak osatu eta doako janari eta ostatu zerbitzuak antolatu zituen. Dena den, bai hiriburuan zein probintziako herri desberdinetan aurrera eramano politiken artean, lan krisiari aurre egitea helburu zuten obra publikoak nabarmendu ziren⁶⁹. Aldundiari dagokionean, krisiari aurre egiteko herri lan proiektu desberdinak garatzeaz eta udalerriei hauek aurrera eramateko baliabideak eskaintzeaz arduratu zen batez ere.

2.1. Lehen Biurteko Komisio Gestora (1931ko apirilaren 22a-1934 otsailaren 8a)

Errepublikaren etorrerarekin osaturiko Aldundiko Komisio Gestorak, 1934ko hasiera arte iraun bazuen ere, egonkortasun falta nabari bat bizi izan zuen. PSOE, Euskal Abertzale Ekintza eta alderdi errepublikarren ordezkariak osaturiko Gestora honen lehen presidentea, José Trecu⁷⁰ izan zen, 1932ko uztailaren erdian kargua utzi eta Luis Castrok⁷¹ ordeztu zuena⁷².

---

68. ESPUELAS BARROSO, Sergio, "Los obstáculos al desarrollo de los seguros sociales en España antes de 1936: el caso del seguro de desempleo", *Revistas de Historia Industrial*, 52. zenbakia, 2013; 77-110. or., ESPUELAS BARROSO, Sergio, "El seguro de desempleo en España en la II República, 1931-1936. La evolución de las tasas de cobertura", In: SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier eta PONS PONS, Jerónia (ed), *Los orígenes del Estado del Bienestar en España, 1900-1945*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2010; 183-216. or.

69. URMENETA SANROMÁ, Xabier eta MARKEZ ALONSO, Iñaki, *Fernando Sasiain Brau. Donostiako alkate errepublikanoa: historiaren ahanztura*, Bilbo: Ekimen, 2013; 73-90. or.

70. José Trecu Irigoyen politikari gipuzkoarra, Bergarako barrutiko diputatu probintziala 1901. urtean. Lehen Biurteko Komisio Gestorako presidentea eta errepublikar federalen ordezkaria izan zen bertan. Donostiako Hitzarmena sinatu zuen norbanakoetako bat izan zen 1930eko otsailaren 24ean. Euskal Estatutuaren aldekoa izanik Euzko Ikaskuntzak prestaturiko aurreproiektuaren prestaketan parte hartu zuen. GRANJA SAINZ de La, José L., *Nacionalismo y II República en el País Vasco. Estatutos de autonomía, partidos y elecciones. Historia de Acción Nacionalista Vasca, 1930-1936*; 133-134. or.

71. Luis Castro Casal Tolosan jaio zen 1880an. Filosofia eta letretan eta zuzenbidean lizentziatua, ikasketak bukatu ondoren abokatu bezala hasi zen lanean bere sorterrian. Tolosako Zentro Errepublikarreko sortzaile, II. Errepublikaren iritsierarekin Bizkaiaiko Gobernadore Zibil izendatu zuten, eta aurrerago José Trecuk bere dimisioa aurkeztu ondoren Gipuzkoako Aldundiko Komisio Gestorako presidente. 1936ko Gerra lehertu ondoren Donibane Lohizunen babesa bilatu zuen. 1940an Donostiara itzultzean atxilotu eta Ondarretako kartzelan egun batzuk pasa ondoren aske geratu eta abokatu lanetara itzuli zen. GRANJA SAINZ de La, José L., *Nacionalismo y II República en el País Vasco. Estatutos de autonomía, partidos y elecciones. Historia de Acción Nacionalista Vasca, 1930-1936*; 134, 194, 295, 392, 402 eta 475. or.

72. Gestora hau osatu zuten norbanakoak ondorengoak izan ziren: José Trecu, Luis Castro, José Sasiain, Juan Arratibel eta Gerardo Binabe errepublikarrak, Juan de los Toyos, Cástor Torres eta Francisco Fernández sozialistak eta Ignacio Uria eta Francisco Unzueta EAEko kideak. 1933ko apirila eta urria bitartean EAE eta PSOEko kideek beren dimisio aurkeztu ondoren alderdi errepublikarretako ordezkari berriek bete zuten beraien lekua. Informazio gehiagorako ikusi: RODRÍGUEZ RANZ, José A., *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*.

Gestorak, agintera iritsi bezain laster, obra publikoak lan krisiari aurre egiteko erabiltzeari ekin zion. Politika honen barnean langile ugari langabezia eta proiektaturiko herri lanak aurrera eramateko zailtasun ekonomikoak zituzten udaletxeei hauek aurrera eramateko baliabideak eskaini zizkieten.

“La Comisión Gestora, a propuesta del señor De los Toyos, acordó en principio, que se abone al Excmo. Ayuntamiento de Irún el tercer plazo, correspondiente a la Excmo. Diputación, referente a las obras de variante de travesía de aquella ciudad, en atención a que, de no hacer este anticipo, el citado Ayuntamiento se vería obligado a suspender la ejecución de las obras, por no disponer de recursos económicos, con lo cual se agudizaría la crisis del trabajo en la provincia, que esta Comisión está en el deber de evitar, por cuantos medios tenga a su alcance”⁷³.

Garraibideen hobekuntza eta eraikuntza lanak, zeinen artean auzo bide eta kaleen inguruko obrak nagusitu ziren, Aldundiak, udaletxeekin batera, lan krisiari aurre egiteko erabilitako herri lan ugariak izan ziren. Irun, Errenteria edo Eibar bezalako udalerritako industrialetan izaera honetako obra ugari planifikatu ziren ondorioz⁷⁴. 1932an ekonomiak okerrera egin zuela ikusirik, probintziako udaletxe ugari herrietako langabetuei aldi bateko okupazio bat eskaintzeko asmoarekin auzo bide desberdinen eraikuntza proiektatu eta hasi zuten. Obra hauek bultzatu eta lanen hasiera epea laburtzeko asmoarekin Diputazioak, Errepideen Komisioaren bitartez obra hauetara zuzendu zitzaizkien baliabideak handitzeko formulak eta beren baliabide teknikoak eskaintzea adostu zen. Errepide eta bide hauek eraikitzeko ez ohiko aurrekontu bat prestatzea ere erabakiz⁷⁵.

1932ko azaroa eta abendua bitartean eraikuntza prozesuan aurkitzen ziren, zein proiektaturik eta epe motzera hasi zitezkeen errepideen gaineko konponketa eta eraikuntza aurrera eramateko 2.773.590 pezetako ez ohiko aurrekontu bat onartu zen, Aurrezki Kutxari eskaturiko kreditu baten bitartez gauzatuko zena⁷⁶. Lan hauek langabetu kopuru nabarmen bat xurgatzeaz gain, gero eta ibilgailu gehiago jasotzen zituzten gipuzkoar errepideak hobet-

---

73. Gipuzkoako Artxibo Orokorra (G.A.O.), *Libro de Actas de la Diputación Provincial, Abril-Septiembre 1931*, sesión del 13 de mayo; 69. or.

74. Errenteria- Astigarragako Bentak auzo bidea edo Eibar-Elgeta batu behar zituena Aldundi berriak lan krisiari aurre egiteko aztertu zituen lehenen artean kokatzen dira. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, Abril-Septiembre 1931*, sesión del 21 de Mayo; 87-90. or.

75. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, octubre 1932-abril 1933*, sesión del 17 de noviembre; 62-63. or.

76. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, octubre 1932-abril 1933*, sesión del 15 de diciembre; 108-110. or.

zeko balio izan zuten, II. Errepublikaren urteetan zehar probintziako errepede sareak garapen nabari bat bizi izan zuelarik⁷⁷.

Baina aldi baterako obra hauek ez zuten langabetu guztiak xurgatzeko balio, horregatik, bestelako prestazio eta zerbitzuak eskaini eta hauek aurrera eramaten zituzten udalei laguntzea funtsezkoa zen, beren bizirau-pena bermatu eta gizarte arazoak ugaritzea ekiditeko. Testuinguru honetan Donostiako Udalak martxan zituen langabetuei zuzenduriko jantokien sostengatzean laguntzea adostu zen. *“Es de opinión de la Comisión suscribiente que la indicativa del Ayuntamiento de San Sebastián es digna y merecedora del apoyo entusiasta de la Corporación provincial, pues tiende a aliviar la situación de los obreros sin trabajo, suministrándoles alimentos económicos o gratuitos según los casos”*⁷⁸.

Lan krisiari, bere arrazoiak ezagutu eta honen ondorio sozialei aurre egiteko bideak eta konponbide integralak garatzeko helburuarekin, arazo honi aurre egiteko Aldundiak erabili zitzakeen baliabideak aztertu eta Gestorari hauen berri emango zien komisió bat garatzea adostu zen 1931ko amaieran⁷⁹. Komisióak gauzaturiko azterketen artean Langabezia Zerga bezala ezagutuko zen ordainketa baten sorrera aurkitzen zen. Ikuskizun publiko, luxuzko produktu eta 50.000 pezetatik gorako errentetara aplikatu zitekeena⁸⁰. Bestetik, Bizkaian era esperimentalean abian jarri zen langabetuei zuzenduriko diru laguntza edo subsidioaren antzeko formula bat martxan jartzea aztertu zen. Laguntza hauek aurrera eramatea posible zen aztertzeke; Probintziako Produktoreen Liga, UGTko kideak, Merkataritza eta Nabigazio Ganbera, Industria Kamera eta Federazio Patronalarekin bilera bat aurrera eramatea eta udaletxeei herri bakoitzean langabezia aurkitzen ziren pertsonen kopurua errazteko eskatzea adostu zen⁸¹.

“El señor de los Toyos propuso que todas las obras que estén proyectadas y acordadas por la Excma. Diputación, con cargo a los presupuestos

---

77. Probintziako errepedeen gaineko inbertsioak nabarmenki egin zuen gorantz 1900 eta 1936 bitartean, bilakaera honek Errepublikaren urteetan zehar jarraitu zuelarik. LARRINAGA RODRÍGUEZ, Carlos, *Diputaciones provinciales e infraestructuras en el País Vasco durante el primer tercio del siglo XX (1900-1936). El caso guipuzcoano (puertos, ferrocarriles y carreteras)*; 273.or., RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Historia de las Vías de Comunicación en Gipuzkoa.3/ 1833-1937*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002; 164-178. or. eta NOVO LOPÉZ, Pedro, *Infraestructura ferroviaria y modelo económico del País Vasco (1876-1914)*, Leioa: UPV-EHU, Argitaratu gabeko doktoretza tesia, 1993.

78. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, abril-septiembre 1931*, sesión del 3 de junio; 154-155. or.

79. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, octubre 1931-abril 1932*, sesión del 17 de diciembre; 148. or.

80. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, octubre 1931-abril 1932*, sesión del 21 de enero; 225-228. or.

81. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, mayo-septiembre 1932*, sesión del 1 de julio; 84. or.

provinciales, se lleven a cabo con la mayor urgencia y brevedad posible, con objeto de dar trabajo al mayor número de obreros parados, y que la Comisión Gestora se preocupe de activar todos los proyectos de obras que estén en periodo de tramitación, al objeto de que sean ejecutadas inmediatamente, toda vez que estamos en la obligación de promover por cuantos medios estén a nuestro alcance todas estas obras para contribuir a remediar la crisis de trabajo. Las manifestaciones del señor de los Toyos son aprobadas unánimemente por todos los señores Gestores”⁸².

Hala ere, langabetu kopuru handiago bati eta probintziako ekonomiak, industria eta merkataritzan zentraturik, bizi zuen egoerari aurre egiteko proiektu eta obra konplexuagoak barne hartzen zituzten planak garatzea beharrezkoa zen. Hauen artean Pasaiaiko Portuak lehiakorragoa izateko aurrera eraman beharreko konponketak eta Donostian eraikitzea pentsatzen zen probintziako ospitale berria aurkitzen ziren.

“Es de suponer que, ante el anuncio de que se van a emplear obras de importancia en el puerto de Pasajes, y se inicien, probablemente, las del nuevo Hospital, intenten entrar en la provincia gran número de obreros que agravarán el próximo invierno el problema del paro, anulando los sacrificios que la Corporación provincial se ha impuesto para resolver aquel problema intensificando, en la medida que sus recursos le permiten, la ejecución de obras de carácter público y facilitando los medios para el retorno de obreros sin trabajo a los puntos de procedencia o naturaleza”⁸³.

Gipuzkoako langabetu kopuruak gora egiten jarraitzea ekiditeko asmoz, beren sorterrira itzuli nahi zuten lanik gabeko norbanako eta familia ugariri bidaia gastuak ordaintzeaz gain, probintziako udalerriei zirkular bat bidali zitzaientzen, hauetan bizirauteko inolako baliabiderik gabe aurkitzen ziren norbanako iritsi berriak bertatik bidaltzen saia zitezten. *“Adopten en cada caso, las medidas que la discreción y su buen criterio les indiquen, dentro de sus atribuciones”⁸⁴.* Lan krisia larriago bilakatu eta bere konponbidea ezinezko bilakatzea ekiditeko helburuarekin.

Pasaiaiko Portuko lanei dagokionean hauek hiru helburu nagusi zituztela esan daiteke: eraikuntzaren sektoreko langabezia gutxitzen laguntzea, altzairuaren transformazioan jarduten zuten enpresak indartzea eta lurraldeko produktuek kanpo merkatuan izan zitzaketan aukerak hobetzea. Pasaiaiko

---

82. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, mayo-septiembre 1932*, sesión del 19 de mayo; 17. or., eta ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937)*. Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena; 431. or.

83. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, mayo-septiembre 1932*, sesión del 11 de agosto; 186-187. or.

84. *Ibidem*.

portua, bigarren mailako portu bat kontsideratzen zen, Bilbo eta Gijónekoaren parean, indar gutxikoa eta ordurarte diru laguntza eskasagoak jaso zituena. 1927an oraindik, ez zuen bidaiari dartsenarik eta dimentsio handiko itsasontziek sarrera debekaturik zuten, bokala dragatu eta beharrezko kai muturra eraikitzen ez ziren bitartean⁸⁵. Portuaren gaineko gestioa, Estatuaren esku aurkitzen zen ordea, Aldundiak Administrazio Zentralaren inplikazioa lortu behar zuelarik lanak aurrera eraman ahal izateko⁸⁶.

Gauzatu beharreko lanen aurrekontua 45 miloi pezetatik gorako bazen ere, estimazio hau portura zuzenduko ziren kantitateetatik oso urrun zegoen. 1932an gobernu zentralak onetsiriko Estatuko portuak hobetzeko 23,5 miloi pezetako partidatik, 2,5 miloi Pasaiaiko portura joan ziren. Aldundiak bere aldetik 500.000 pezetako dohaintza bat egitea akordatu zuen⁸⁷. Bestetik, portuko erabiltzaileekin, urte batez tarifen zenbatekoa igotzea adostu zen eztabaida luzeen ondoren, portuaren sarrerak handitu eta hobekuntza gehiago egin ahal izateko helburuarekin, bide honetatik 400.000 pezeta eskuratuz. Horrela, urte honetan 3,4 miloi pezeta lortzera heldu ziren, 1932-1935 bitartean Pasaiaiko Portuan 8.575.000 pezetako inbertsioa eginez⁸⁸.

Ospitale probintzial eta municipalaren kasuan, bere eraikuntza hasteko arrazoi desberdinak zeuden: San Antonio Abad ospitalearen egoera kaxkarra, Gestore berriek zerbitzu publikoak garatzeko zuten interesa eta azkenik lan krisiari aurre egiteko tamaina honetako proiektu batek zuen garrantzia. 600 ohetik gorako ahalmena izan behar zuen ospitale honek, 8 miloi pezetako kostu bat izan zezakeela kalkulatu zen⁸⁹. Lanak, 1934an hasi ziren azkenean, 1936ko uztailean, gerora Toraxaren eraikina bezala ezagutuko zenaren egitura nagusia eraikirik zegoen jada. Gerra ondoren urte askotan erdi abandonaturik egon ondoren, ospitaleak 50eko. hamarkadan ireki zituen bere ateak azkenean⁹⁰.

---

85. ZURBANO MELERO, José G., *El puerto de Pasajes durante la industrialización de Guipúzcoa (1870-1936). Gestión y funciones económicas*, Leioa: UPV-EHU Argitaratu Gabeko Doktoretza Tesia, 1999.

86. 1925ean, Pasaiaiko Portua Estatuaren esku egotera pasa zen. Ondorioz bertan aurrera eraman beharreko konponketa eta hobekuntza lanak berari zegozkion, hauek aurrera eraman beharrendaren ondorioz Diputazioak behin eta berriz aurrerakinak eta bestelako formulak eskaini bazizkion ere.

87. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1931-abril 1932*; 115-118, 215-225, 239-240. or., eta *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1932*; 125-127, 162, 195-196. or.

88. LARRINAGA RODRÍGUEZ, Carlos, *Diputaciones provinciales e infraestructuras en el País Vasco durante el primer tercio del siglo XX (1900-1936). El caso guipuzcoano (puertos, ferrocarriles y carreteras)*; 270-273. or.

89. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1934*, sesión del 2 de agosto; 121-127. or.

90. URMENETA SANROMÁ, Xabier eta MARKEZ ALONSO, Iñaki, Fernando Sasiain Brau. Donostiako alkate errepublikanoa: historiaren ahanztura; 83-87. or.

Bi proiektu hauek aurrera eramateko 1932ko urrian ez ohiko aurrekontu bat garatzea erabaki zen. Obra hauek eta garrantzia gutxiago zuten lan batzuk aurrera eramateko 7.350.268 pezeta behar ziren, partida hiru edo lau urtetan banatu bazitekeen ere. *“Por eso, es preferible solicitar de la Caja de Ahorros Provincial un crédito hasta el límite de la cantidad indicada, del cual podía disponerse a medida de las necesidades, y cuyos intereses se pagarían semestralmente con cargo al presupuesto ordinario, en las épocas que aquella Institución tiene fijadas para la liquidación de las cuentas de crédito”*⁹¹.

Aurreko bi obrekin batera, Gasteiz-Mekolalde (Bergara) trenbidearen elektrifikazioa Gestora honek abian jarritako obra nabarmenen barnean aurkitzen zen. 1932an zehar, Gasteizen bilera desberdinak ospatu ondoren, Gipuzkoako Diputazioak 1.500.000 pezeta aurreratzeko konpromisoa hartu zuen. Estatuak bere aldetik 1.600.000 pezeta aurreratuko zituen, tren makina elektriko berriak erosteko erabiliko zirenak⁹². Ondorengo urteetan zehar, nahiz eta Madrileko zein Aldundiko Gobernuak aldatu proiektuak aurrera jarraitu zuen.

Obra hauek eta herrietan aurrera eramán beharreko lanak eraikitzen hasi ahala, bertan jardun behar zuten langabetuak aukeratu eta kontratazioa arautzeko beharra suertatu zen. Donostiako Udalak bere aldetik 1933ko hasieran martxan zuen jada Hiriko Kolokazio Bulegoa. *“...la Oficina de Colocación obrera de San Sebastián, ruega que en todas aquellas obras y trabajos que directamente o indirectamente dependan de la Corporación y se efectúen dentro del término municipal de San Sebastián, se exija de sus ejecutores que recurran a aquella oficina en demanda de un tanto por ciento del personal obrero que necesite”*⁹³. Aldundiak bere aldetik hainbat erabaki hartu behar zituen baita ere, batetik probintziako herrietako egoera ezagutu eta bere baliabideak beharren arabera banatzeko informazio eguneratua izatea komeni zitzaion, eta bestetik hainbat udaletzek eskatu bezala, berak sustaturiko lanetan kontratatu beharreko langabetuen ehuneko bat finkatzea posible zen aztertu behar zuen (momentuz kontratistei ahal zuten neurrian hainbat herritan osaturiko langabetu zerrendak erabiltzea eskatzen zitzaion).

---

91. Ospitalearen eraikuntzarako Diputazioak 5.375.000 pezeta adostu zituen. Tabako fabrika zaharraren erosketarako (Aldundiaren Bulegoen zabaltzea gauzatzeko) 1.475.268 pezeta eta Portuaren gaineko konponketen diru laguntza gauzatzeko 500.000 pezeta. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación Provincial, octubre 1932-abril 1933*, sesión del 8 de octubre; 3-5. or.

92. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1931-abril 1932*, 203, 229-231, 240-241, 257-259; 303-304. or.

93. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1932-abril 1933*, sesión del 12 de enero; 181. or.

Guzti honetarako eta 1931ko Azaroaren 27ko Legea bete aldera Probintziako Kolokazio Bulegoa sortzea adostu zen urtarrilaren 27an⁹⁴. Dena den Ofizinen osaketa eta martxan jartzea motela izan zen, ondorioz Gestora aldaketa eman zenean oraindik ez zituen Legeak jasotzen zituen eginbehar guztiak barneratu eta bere funtzionamenduak defizitarioa izaten jarraitzen zuen⁹⁵. Hala ere, hainbat erabaki eta dekretu garatzeko balio izan zuen. Otsailean bertan adibidez, Diputazioaren eta lan krisiaren ondorioak jasaten zituzten udaletxeen artean finantzaturiko obretan, kontratistari bertan jardun behar zuten langileen %70a gutxienez herriko langabetu zerrendatik (egonez gero) hartzeko beharra ezartzea adostu zen, beste %30a bere irizpideen menpe geratuz⁹⁶.

Hilabete batzuk geroago, Aldundiak bultzaturiko eta langabetuak erabiltzen zituzten hainbat obretan emandako disfuntzioak ikusirik arkitekto probintzialak hainbat aldaketa proposatu zituen. Errepidetan aurrera eramaten ziren lanetan ia edozein langabetu erabili zitekeen bitartean, gehienek peoi lanak betetzen bai zituzten, eraikuntza zibilen kasuan bertan jarduten zuten askok espezializazio bat behar izaten zuten. Ondorioz herrietako lan poltsetan langileak bazeuden ere, ez zen horren ohikoa pertsonal trebatua aurkitzea. Testuinguru honetan Arkitekto Probintzialak lan hauetarako kontratatu beharreko langabetu kopurua %30era mugatzea eskatu zuen⁹⁷. Azkenean kontratatu beharreko langabetuen ehunekoak ez zen aldatu, langileek aurrera eraman beharreko lanetan jarduteko ahalmen frogatua izan beharko zutela adierazi bazen ere⁹⁸.

2.2. Bigarren Biurteko Komisio Gestora (1934ko otsailaren 8a-1936 urtarrilaren 6a)

Gobernu Zentrala aukeratzeko hauteskundeetan Alderdi Errepublikar Erradikala eta eskuin alderdiak gailendu ziren. Ondorioz Gestora berria Alderdi Erradikaleko ordezkarien esku geratu zen, Presidente kargua alderdi bereko José Julián Bellidoren esku geratuz⁹⁹. Gobernu probintzial berriak, aurreko

---

94. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1932-abril 1933*, sesión del 26 de enero; 209-210. or.

95. Hau esatean, kontuan izan behar dugu Bulegoa martxan jartzeko orduan Bizkaiko Aldundia hartu zela eredutzat. Gipuzkoakoak, Bizkaiko Bulegoak baino baliabide gehiago izan bazituen ere, hauek mugatuak izaten jarraitu zutelarik. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1934-abril 1935*, sesión del 23 de febrero; 234. or.

96. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1932-abril 1933*, sesión del 23 de febrero; 255. or.

97. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1933*, sesión del 1 de junio; 85-87. or.

98. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1933*, sesión del 29 de junio; 119-120. or.

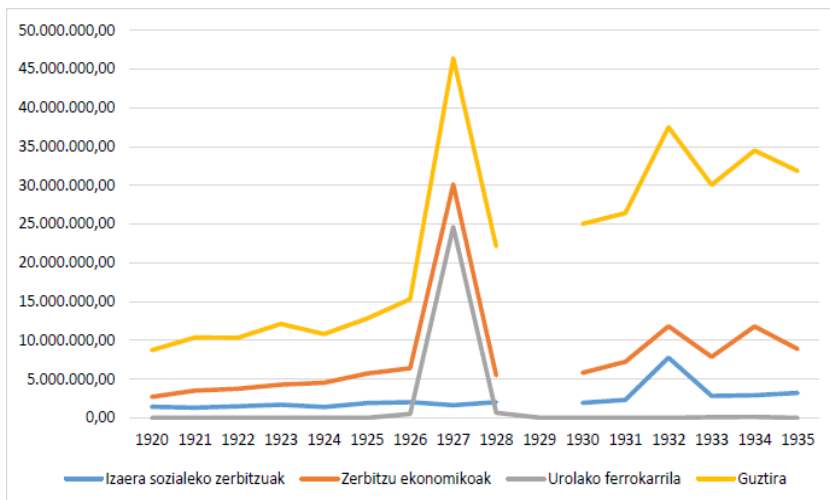
99. Gobernadore Zibilak aukeraturiko Gestora berria 5 erradikalek, 4 errepublikar independentek eta erradikal sozialista batek osatu zuten Gipuzkoako kasuan. GRANJA SAINZ de La, José L., *Nacionalismo y II República en el País Vasco. Estatutos de autonomía, partidos y elecciones. Historia de Acción Nacionalista Vasca, 1930-1936*; 475-476. or.

taldeak abian zituen hainbat proiektuekin jarraitu zuen, hala nola Mekolalde-Gasteiz trenbidearen elektrifikazio eta ospitale probintzialaren lanak. 1933an probintzian bizi izandako uholdeak berriz eman ez zitezen, Irun, Errenteria eta Donostiako Udal eta Madrileko Gobernuarekin batera defentsa lan desberdinen proiektuak garatu eta onartu ziren (Estatuak lanen %75a eta Aldundiak %25a hartu behar zuten beregain)¹⁰⁰. Bestetik, Irungo Aireportua eraikitzeko saiakerak egon ziren baita ere, baina Aeronautikako Zuzendaritza Orokorrak lehen bi txostenak atzera bota izanak 1930etik zetorren proiektua nabarmenki moteldu zuen¹⁰¹.

Orokorrean lan krisiari aurre egiteko herri lan eta obra desberdinez baliatzen jarraitu zuten. Heine handi batean krisia Bizkaian bezain sakona ez izatean Gipuzkoako ogasunak ez zuen estualdi nabaririk bizi izan, ondorioz beren ikuspegi ideologikoa jarraituz, beste edozein politikaren gainetik defizitaren kontrola kokatuko ohi zuten agintari berriek, ez zuten horrelakorik egin beharrik izan. Biurtekoan zehar onartu zen mailegu bakarra, Gasteiz-Mekolalde arteko trenbidearen elektrifikazio lanetarako Estatuari entregatu zitzaion 2.225.183,03 pezetako aurrerakina izan zen.

3 Grafikoa: Gipuzkoako Diputazioaren Aurrekontu Likidazioak

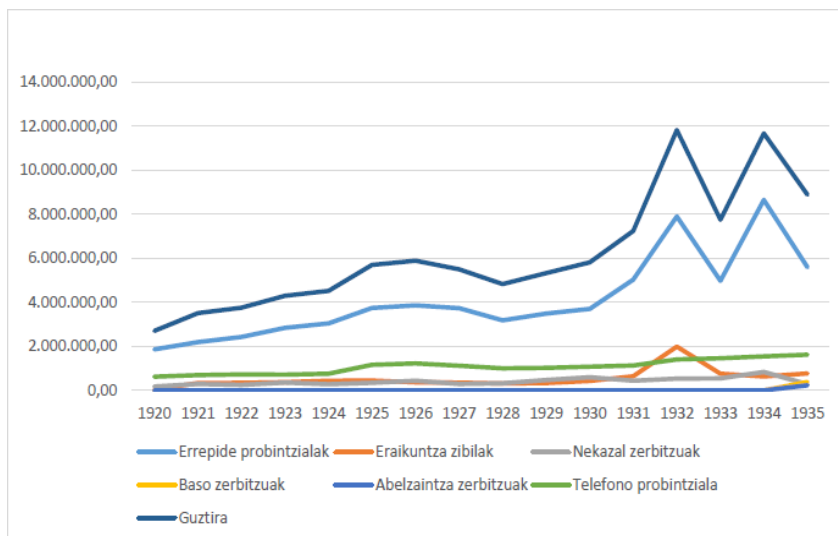

Iturria: Autoreak egina ondorengo datuak erabiliz: ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937). Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena.*

100. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1934*, sesión del 2 de agosto; 141. or.

101. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1935*, sesión del 23 de mayo; 39-40. or.

4 Grafikoa: Gipuzkoako Diputazioko Herri Lan eta Sustapen Gastuen Bilakaera

Iturria: Autoreak egina ondorengo datuak erabiliz: ERKOREKA GONZALEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937). Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena.*

Eraikuntzaren sektorea berpiztu eta bertan bizi zen langabeziari aurre egiteko asmoarekin, 1934ko abuztuan hiriburuan obrak hasten zituzten eraikin berriak hamar urtez Lurralde Kontribuzioa ordaintzetik salbuestea onartu zen. Salbuespen hau solairu berriak jasotzen zituzten eraikinetara zabaldu zen baita ere. Dena den salbuespen hauek lortzeko lanetan jarduten zuten langileak Gipuzkoan eroldaturik egon beharko ziren. Bestetik eraikuntza hauetara zuzenduriko lur eta orubeen erosketa eskubide errealak eta tinbrea ordaintzetik salbuetsi ziren baita ere¹⁰². 1935eko urtarrilean hiribururako onarturiko salbuespen hauek probintziako herri desberdinetara zabaltzea eta apirilean eraistera zuzenduriko eraikinen orubeen erosketari salbuespen hauek ezartzea erabaki zen¹⁰³. Hasieran programak 6 hilabeteko iraupena bazuen ere, 1935eko urtarrilean beste 3 hilabetez luzatzea onartu zen. Maiatzean luzapena bukatzeaz zegoenean Eraikuntzaren Patronalak lorturiko emaitzak gorai patuz, eta honen amaierak lan krisiarengan izan zitzakeen

102. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1934*, sesión del 16 de agosto; 154-155. or.

103. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1934-abril 1935*, sesión del 17 de enero; 176. or., eta sesión del 25 de abril, 312-314. or.

eragin negatiboak azpimarratuz, Gestorak programa beste 3 hilabetez luzatzea lortu zuen¹⁰⁴.

Aldundiaren esku zeuden probintziako errepideetan lan egiten zuten aldi baterako peioen kontratazioa arautzeko neurriak hartzea adostu zen baita ere, Sustapen, Errepide eta Obra Komizioak eginiko eskaera bat jarraituz 1934ko amaieran. Komizioaren aburuz biderik errez eta garbiena lan poltsa baten sorrera izanik¹⁰⁵. Erabaki honek argi lagatzen du Aldundiko Kolokazio Bulegoaren efikazia eza. Gestoreak ere ohartu ziren Bulegoak zituen gabeziez, ordu arte erabilitakoak baino baliabide gehiago ez zuzentzea erabaki zuten dena den. Bulegoa errepideen Saileko Lehen Mailako Ofizial batek eta hainbat laguntzailek osaturik geratu zen 1934ko otsailean, Diputazioaren esku zeuden langabetu poltsen eta Kolokazio bulegoaren bestelako egin beharrez arduratu beharko zirenak¹⁰⁶. Bulegoak 1935ko maiatzean garaturiko probintziako herrietako langabetuen gaineko estatistika batek, Gipuzkoako langabetu kopurua 8.586 pertsonetan kokatu zuen. Hauetatik %9a inguruko Irunen aurkitzen ziren (750 bertako udalaren arabera)¹⁰⁷. Langabezia tasari erreparatuz, Irungo Udala bertan eraikitzea pentsatzen zen aireportuaren proiektua berpizten saiatu zen 1935eko amaieran¹⁰⁸. Aldundiaren eskutik aerodromoa eraikitzeko 500.000 pezetako laguntza bat jasotzea eskatu zuelarik¹⁰⁹.

---

104. *“Que esta Federación Patronal constituida principalmente por los patronos del ramo de la construcción, ha visto con gran satisfacción el resultado práctico que ha dado el acuerdo tomado por la Comisión Gestora de esta Excm. Diputación en su reunión del 16 de Agosto del pasado año, de eximir de las contribuciones territoriales, derechos reales y utilidades a las construcciones que se iniciasen en el término de seis meses, y en virtud del cual ha disminuido notablemente el paro obrero como se ha podido comprobar, pero temiendo que al dar cumplimiento al plazo de vigencia de dicho acuerdo que finaliza el día 15 del actual, se presente nuevamente el problema del paro obrero con sus graves consecuencias para todos, a V.E. se dirige en súplica de que para evitarlo, se digne acordar que el mencionado acuerdo de esa Comisión Gestora de su digna presidencia, se amplíe por un plazo de tres meses más”.* G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1935, sesión del 9 de mayo; 3-5. or.

“La construcción en 1934, estuvo casi totalmente paralizada, como lo estuvo en 1933. Pero en 1935, ciertas exenciones tributarias acordadas por la Diputación y algunos Ayuntamientos, han provocado una importante intensificación de esta industria. De aquí se aprecia la importancia que los gravámenes fiscales tienen para restringir las actividades económicas”. ERKOREKA GONZALEZ, Mikel Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomiko eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937). Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena; 434. or., eta Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Guipúzcoa, Memoria Comercial correspondiente al año 1934, Donostia: COCNG, 1935; 5. or.

105. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1934, sesión del 27 de septiembre; 209-210. or.

106. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1934-abril 1935, sesión del 23 de febrero; 234. or.

107. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1935, sesión del 6 de junio; 41-42. or.

108. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936, sesión del 8 de noviembre; 28. or.

109. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936, sesión del 19 de diciembre; 93-95. or.

2.3. Frente Popularreko Gestora (1936ko urtarrilaren 7a-1936ko uztailearen 18a)

Urte berriarekin batera aurreko bi urteetan agintean mantendu zen Komisio Gestorak bere dimisioa aurkeztu zuen. Egoeraren aurrean behin behineko Gestora bat eratu zen, Presidente kargua Luis Castroren esku egoetara pasa zelarik berriz ere¹¹⁰. Dena den Otsaileko hauteskundeetan Frente Popularra garaile suertatu ondoren, Gestora berri bat izendatu zen urte bereko martxoan, Presidente kargua Miguel Liceaga¹¹¹, Ezker Errepublikarreko kidearen esku geratuz¹¹².

Gestora berriak agintera iritsi eta berehala lan krisiari aurre egiteko anbizio handiko herri lan programa bat garatzeari ekin zion. Helburu horrekin, hartu zuen lehen erabakietako bat probintziako herri guztietara honen berri ematen zuen zirkular bat bidaltzea izan zen. Bertan udal bakoitzak aurrera eraman nahi zituen obra publikoen zerrenda, aurrekontu zein proiektuak Aldundira bidaltzea eskatzen zen, herriko langabetuen zerrendarekin batera. Era horretan beharren eta langabetuen arabera Gestorak probintziako udalerrri desberdinetan aurrera eraman beharreko lanen zerrenda bat osatzeko asmoz¹¹³. Bestetik Diputazioak diruz lagunduriko obra publikoetan jardun beharreko langabetuen ehunekoa %70etik %80 igotzea adostu zen¹¹⁴.

Apirilean, ahal zen denbora eperik txikinean lan krisiari aurre egiteko, jada proiektua garaturik zuten obra publiko multzo bat aukeratu zen. 3.308.312,47 pezetako aurrekontu batekin, Lezoko Zeharbidea, Hernaniko trenbide pasagunearen ezabaketa, Altzolako (Elgoibar) Saihesbidea eta Pasaia San Juaneko sarreraren erreforma hartzen zituen bere baitan. Plana langabezia kontzentratzen zen probintziako eremuak kontuan izanik garatu zen¹¹⁵. Bestetik Irungo Aireportua eraikitzeke proiektuari bultzada nabari bat eman zitzaion baita ere. Playaundi inguruan eraiki beharreko aerodromoak 800/900 metroko luzera bat izan zezakeen, lanen aurrekontua 3.743,463,42 pezetakoa

---

110. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936*, sesión del 6 de enero; 123-126. or.

111. Miguel Liceaga Larburu Irungo Udaletxeko Zinegotzia zen, 1936ko Martxoan Gipuzkoako Aldundiko Komisio Gestora zuzentzeko aukeratua izan zenean. GRANJA SAINZ de La, José L., *Nacionalismo y II República en el País Vasco. Estatutos de autonomía, partidos y elecciones. Historia de Acción Nacionalista Vasca, 1930-1936*; 404, 510-511 eta 610. or.

112. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936*, sesión del 21 de marzo; 193-205. or.

113. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936*, sesión del 26 de marzo; 218-219. or.

114. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936*, sesión del 9 de abril; 251-252. or.

115. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, octubre 1935-abril 1936*, sesión del 23 de abril; 302-303. or.

izanik (errepide, argiztatze, hangar eta aireportuko bestelako eraikinekin 5.193.463,42 pezeta). *“Si la industria, el comercio y el tráfico guipuzcoano piden ansiosamente su enlace con la red de comunicaciones aéreas, hay aún otra razón de mayor importancia, si cabe, para que ese enlace no se haga esperar. Nos referimos al turismo, fuente de una de las principales riquezas de esta provincia y muy especialmente de su capital”*¹¹⁶. Helburu horrekin Irungo Udaletxeko hiru ordezkariak eta Gestorako beste hiruk lantalde bat osatu zuten maiatzaren bukaeran, hurrengo hilabeteetan zehar obra hau aztertu eta garatzeko asmoarekin¹¹⁷.

Uztailean, II. Errepublikarekin amaituko zuen Estatu Kolpe saiakera eta ondorengo Gerra piztu baino astebete eskas lehenago, lan krisiari aurre egin eta probintziak zituen gabezia desberdinei aurre egiteko 32.294.553,02 pezetako eta hiru urteko luzera zuen (1936-1939) obra publiko plan izugarri bat onartu zen. Herri lanek izaera sozial bikoitza zutela esan daiteke, langabeziari aurre egiteko epe luzeko programa bat garatzeaz gain, biztanleen bizi kalitatean eragin zuzena zuten proiektuak aurrera eramateko asmoa zuelako, hala nola; eskolak, higienizazioak, ur hornidura edo langileei etxebizitza duinak eskaintzeko programak besteak beste. Komunikabideen eta azpiegituren alorrean ere inbertsio nabariak jasotzen ziren, zeinen artean Irunen eraiki beharreko aireportua aurkitzen zen. Planak, izaera probintziala zuten lanez gain, udalerrien esku egon ohi ziren obrak ere barneratzen zituen, Aldundiaren diru laguntzetaz baliatuko zirenak. Diputazioak lanen %75a hartzen zuen beregain higienizazioen kasuan, bestelako lanen %50 ordainduz, bestetik lanek Estatuaren laguntza jaso zezaketen baita ere.

“Por todo lo expuesto, esta Comisión especial para el plan general de obras, propone a V.I. apruebe el adjunto plan general de obras a realizar hasta el año 1939, (...), con cuya ejecución cree esta Comisión quedará resuelto el pavoroso problema del paro obrero en Guipuzcoa, o por lo menos encauzado para resoluciones ulteriores, que consigan solucionarlo de modo definitivo.

(...)

*Este plan de obras ha tenido su iniciación en la necesidad de acudir en el auxilio de lo los obreros parados en la Provincia y ha entendido la Diputación que para acudir en auxilio de estos necesitados había dos soluciones para remediar el problema del paro; la del subsidio económico o la realización de un plan general de obras para dar trabajo a los parados”*¹¹⁸.

---

116. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1936, sesión del 21 de mayo; 82. or.

117. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1936, sesión del 21 de mayo; 82-85. or., eta sesión del 18 de junio; 173-174. or.

118. G.A.O., Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1936, sesión del 21 de

Helburu honekin eta udaletxeek proposaturiko lanetan langabetuak erabiltzen zirela bermatzeko, Aldundiaren diru laguntzetaz baliatu ahal izateko herriko langabetuak barne hartzen zituen lan poltsak osatzeko beharra adostu zen. Gainera obra hauetan jardun ahal izateko gutxienez probintzian azken bi urteetan bizi izana frogatu beharko zuten langileek, era horretan planak izan zezakeen dei efektua ekiditeko asmoz¹¹⁹. Honetaz gain, izaera humanitarioa zuen plan hau aurrera eramateko banka pribatuaren eta probintziako bestelako entitate ekonomikoen inplikazioa eskatu zen¹²⁰.

Uztailaren 15ean 1936rako aurreikusiriko lanak burutzeko, 6.760.276,39 pezetako ez ohiko aurrekontu bat onartu zen: Gizarte laguntzarako (etxe merkeak, eta udaletxeek sustaturiko lanak besteak beste); 2.082,230 pezeta. Sustapen lanetarako 2.661.697,22 pezeta, Irungo Aireportuaren lehen faseak aurrekontuaren 1/3 xurgatzen zuen. Errepide probintzialen konponketa, zuzenketa eta eraikuntzarako; 1.816.349,17 pezeta. Landa eskolen eraikuntzarako 200.000 pezeta¹²¹. Ondorengo urteetan plana gauzatzeko aurrera eraman beharreko inbertsioak ondorengoak ziren; 1937an 11.153.454,35 pezeta, 1938an 7.684.280,62 pezeta eta 1939an 6.696.541,66 pezeta¹²². Lehen urteko obrak hastear zedenean lehertu zen Gerra, eta laster etorri zen Gipuzkoaren erorketak 32 miloi pezetako plan hau ezerezean laga zuen. Antzeko zerbait geratu zen baita ere Espainiar Estatuko politikariek eta Araba zein Bizkaiako agintariek egoerari buelta ematen saiatzeko garatu zituzten programekin.

“El paro obrero además constituye un problema que no sólo priva en Guipúzcoa; priva en todos los países, es un problema para todo el mundo capitalista. (...) Algunas personalidades de la política española están abogando porque el Gobierno de la República concierte un empréstito, no de 32 millones, sino de seis mil millones de pesetas, con objeto de contribuir a resolver el problema del paro obrero en España. Conocemos la situación de la Hacienda en estas circunstancias, y los efectos que la política de los auténticos republicanos produce a quienes no son auténticamente republicanos. Pero a pesar de esto, el Gobierno está dispuesto a realizar el máximo esfuerzo para resolver o mitigar el paro obrero. Sabemos perfectamente los esfuerzos tan enormes que en Vizcaya hace aquella Diputación con la misma finalidad. También sabemos que la Diputación de Álava hace esfuerzos en el mismo sentido”¹²³.

---

mayo; pp. 82-85, eta sesión del 9 de julio; pp. 236-242.

119. *Ibidem*.

120. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1936*, sesión del 9 de julio; 247. or.

121. *Ibidem*.

122. *Ibidem*; 239-241. or.

123. G.A.O., *Libro de Actas de la Diputación provincial, mayo-septiembre 1936*, sesión del 16 de julio; 279-283. or.

3. ONDORIOAK

II. Errepublikak krisiari aurre egiteko abian jarritako politikek eragin zuzena izan zuten aztertzen ditugun bi probintzietan, hein handi batean, Aldundietako gobernua aukeratzeko erabiltzen zen sistemaren eraginez. Gobernu Zentrala aldatzen zenean honek Aldundietako agintariak aukeratzeko bai zituen, lekuan lekuko alderdi politikoen arteko indar banaketari erreparatu gabe, beren alderdiko ordezkariak ezarriz. Dena den Kontzertu Ekonomikoaren eraginez euskal probintziek politika propioak garatzeko beste diputazioek baino tresna gehiago zituzten, diru sarrerek beherantz egin bazuten ere¹²⁴. Ondorioz lan krisiari aurre egiteko proiektu eta politika propioak garatzeko aukera izan zuten, lurraldearen izaera eta beharrak kontuak izanik prestatu zitezkenak, Estatuaren lekua beteaz zenbaitetan. Era honetan udalek ere baliabide gehiago izateko aukera izan zuten; Gobernu Probintzialak, udalerrri bakoitzaren beharrak eta langabezia tasa kontuan izanik bere baliabideak era proportzionalean banatzen saiatu ziren. Obra probintzialak aurrera eramanez, edo udaletxeek gauzatu beharreko lanak diruz lagunduz, zentzu honetan lanen erdia baino gehiago ordaintzea ohikoa izan zen. Araba eta Gipuzkoako Diputazioek ez zuten probintziako langabezia tasen inguruko aldiroko informazio zuzenik izan. Datu osatugabe hauek ondorio negatiboak izan zituzten, Kontzertu ekonomikoa zuten probintziei bestelako diru laguntzak emateari ezkorra zen Gobernu Zentralari, lan krisiari aurre egiteko plan estaletako baliabideak eskatzeko orduan.

Kolokazio Bulego Zentralak, lan krisiari aurre egiteko gomendio desberdinak eskaintzeaz gain Kolokazio Bulego Probintzialak, 1931ko Azaroaren 27 Legea jarraituz, abian jartzeko eskatu zuen hainbat alditan. Lehen Biurteko Gestorek hauek martxan jartzeko denborarik izan ez zutela dirudien bitartean, Bigarren Biurtekoek zerbitzu hau garatzeko funts probintzialak erabiltzearen aurka azaldu ziren. Arabarrek Kupoan jasotzen ez zen gastu horri beren baliabideekin aurre egitera beharturik ez zeudela adierazi zioten Madrili. Errealitatean Bulego hauen sorrera eta mantenu gastuak ez ziren horrenbestekoak, baina Bigarren Biurteko gestoreek nahiago izan zuten hau ez betetzea, nahiz eta arazoak saihesteko, Kolokazio Bulego bezala batailatu eta eskumen zein baliabide murrizkak izan zituzten gabinetek garatu zituzten. Frente Popularreko Gestorak Bulegoak garatzeko interesa erakutsi eta pausoak ematen hasi baziren ere, ez zuten hauek 1936ko uztailaren 18aren aurretik martxan jartzea lortu.

---

124. ALONSO OLEA, Eduardo, "El Concierto Económico como herramienta. Crisis económicas y políticas anticíclicas de las Diputaciones vascas 1867-1936", *Boletín de estudios económicos*, 65. bolumena, 201. zenbakia, 2010; 517-562. Or.

Gipuzkoa eta Arabako probintzietan lan krisiari aurre egitea helburu zuten obrak garatzearen ardura Aldundien eta udalerrien esku geratu zen bereziki, langabetuei beste prestazio batzuk eskaintzearekin batera. Dena den, Arabako kasuan, Aldundiak ez zuen bere aldetik Lehen Biurtekoan zehar lan krisiari aurre egiteko esfortzu handiegirik egin. Bigarren Biurtekoan zehar, herri lanetara zuzenduriko zenbatekoa, eta Gobernu Zentralari eginiko diru laguntza eskaerak nabarmenki hazi ziren. Bigarren Biurteko agintariak zorpetzea ekiditeko zuten nahia lan krisiari aurre egiteko neurrien gainetik gailendu zen orokorrean. Araba salbuespen bat izan zen zentzu honetan, non obra publikoetara zuzenduriko baliabideak izugarri hasi ziren. Gastu hau langabetuen kolokaziorako ez soilik, ustelkeria eta jauntxokeria sustatzeko erabili izanaren zantzuak badaude ere.

Gipuzkoako Aldundiko Lehen Biurteko Gestorak, agintera iritsi eta berehala lan krisiari aurre egiteko neurriak aztertu eta egoerari aurre egiteko herri lan desberdinak onartzeari ekin zion. Bestetik 1931ko azaroaren 27ko, Langileen Kolokazioaren inguruko Legea jarraituz kolokazio bulego probintzialak osatzeko pausoak eman baziren ere, hauek ez ziren gabinetean funtzionamendu efikaza bermatzeko adinakoak izan. Dena den, agintariak ez zuten krisiari eta enplegu faltari aurre egiteko obra publikoak sustatzeko arazorik izan.

Arabaren kasuan, krisia batez ere landa munduko gorabeherekin loturik egon zen, Amurrio, Laudio eta Gasteizen, industria kokatzen zen guneeetan lantegi desberdinetako enplegatuek lanik gabe edo lanaldi murriztuan aurkitzen baziren ere. Testuinguru honetan probintziako langabetuen arreta, hein handi batean, Gasteizko Udalaren esku geratu zela esan dezakegu. Izan ere hiriko, zein bertara baldintza hobeko bila mugitu ziren langabetuei nolabaiteko babesa eskaintzeko neurriak hartu behar izan zituzten.

Bigarren Biurtekoan zehar, Gipuzkoari dagokionean, Gestore berriek aurreko biurtekoan zehar abian jarritako politika antiziklikoekin jarraitzeko erabakia hartu zuten. Beraiek onartu bezala liskar sozialak, grebak eta eman zitezkeen arazoak ekiditeko helbururekin nagusiki. Araban aldiz herri lan proiektuek nabarmenki egin zuten gorantz urte hauetan zehar, zeinen artean Araba bezalako probintzia batentzat neurritz kanpokoak zen Lezako Sendategiaren lanak nabarmendu ziren.

Langabetuak xurgatzeko erabilitako lanei dagokionean, beren izaera eta eskatzen zuten kualifikazio baxuko langile kantitate handiagatik errepideen eraikuntza eta konponketa nabarmendu ziren. Bestetik, Lehen Biurtekoan, zein hilabete gutxi batzuk baino iraun ez zuten Frente Popularreko Gestoren aldirian batez ere, herritarren bizi kalitatea eta probintziak eskaintzen zituen zerbitzu publikoak hobetzea helburu zuten obra desberdinak planifikatu ziren, hala nola: ospitaleak, auzo eskolak, langileentzako etxebizitza duinak edo kalitatezko ur hornidura lanak.

Herri lan hauek finantzatzeko bide desberdinak aztertu eta jarraitu ziren: Gipuzkoan erreforma fiskala eta gainbehera nabaririk bizi izan ez zuen zerga bilketa, eta Arabaren kasuan zorpetzera jotzea erabaki zen. Bi kasuetan, aurrekontu oreka buruan zutela jokatu zuten, biurtekoaren arabera zorroztasun gehiago edo gutxiagorekin izan bazen ere. Dena den urte hauetan zehar bi lurraldeetan zorpetzeak gorantz egin zuen, aipatu berri ditugun politiken eta hauek finantzatzeko erabili ziren ez ohiko aurrekontuen ondorioz. Orokorrean, lan krisiari aurre egiteko garaturiko zerbitzu eta obra publikoek, bertara zuzenduriko baliabideak kontuan izanik, langabezia tasan era nabarmenean eragin ez zutela pentsa dezakegu. Hala ere, norbanako eta familia askoren biziraupena ahalbidetzeko tresna izan ziren, ekonomia aktibatu ez bazuten ere.

Araba eta Gipuzkoako agintariak beren eskumen eta baliabideak erabiliz garatu zituzten lan krisiari aurre egiteko politikek, inguruko probintzietako langabetuengan izan zezaketen dei efektuari beldur zioten. Horregatik, lurraldean erroldaturik aurkitzen ez ziren norbanakoak zerbitzu hauetatik kanpo lagatzen saiatu ziren, era horretan jada hainbat urte bertan bizitzen zeramatenen lehentasuna emanez. Hala ere, 1931ko Azaroaren 27ko Legearen arabera ezin zitekeen langabetu zerrendetan izen ematea debekatu. Bestelako zerbitzu eta prestazioak, janari, diru laguntza eta jaioterrira bueltatzeko bidaia gastuak besteak beste, eskaintzeko orduan lekuan lekuko agintariak adosturiko kriterioak aplikatzea onartu bazen ere. Jaioterrira itzultzeko laguntzek, langile hauei aukera berri bat emateaz gain, lurraldeko langabetu tasa gutxitzea izan zuten helburu, arazoa kitatu edo leuntzeko formula bat izan ziren zentzu honetan.

Diputazioetako Gestorek jarraituriko bidea, berritzailea edo iraultzailea izan zenik esan ezin badaiteke ere, eskura zituzten baliabideekin, eta sektore publikoaren tamaina txikia kontuan izanik, Lehen Biurtekoan zehar aurrera eramano pausoak eta harturiko neurriak, ekonomiaren gaineko kontrol zorrotzago eta zerbitzuko publikoak ugaritzearen ildotik zihoazela esan behar dugu. Garaian aurrekontu desorekari zitzaion beldurra kontuan izanik, ikuspegi aurrerakoi bat zena. Ezegonkortasun politikoak eta gobernu aldaketak ekarri zuen etendurak, neurri hauek emaitzarik izan zezaketen ikusteko aukera zapuztu zuen.

4. BIBLIOGRAFIA

AGIRREAZKUENAGA ZIGORRAGA, Joseba. “Las vías económicas hacia la revolución agrícola e industrial”, In; AGIRREAZKUENAGA ZIGORRAGA, Joseba. *Historia de Euskal Herria. Historia general de los vascos*, 4. Bol., Bilbo: Lur, 2004; 217-256. or.

ALONSO OLEA, Eduardo, “El Concierto Económico como herramienta. Crisis económicas y políticas anticíclicas de las Diputaciones vascas 1867-1936”, *Boletín de estudios económicos*, 65. bolumena, 201. zenbakia, 2010, 517-562. or.

ALZOLA MINONDO, Pablo, *Historia de las Obras Públicas en España*. Madrid, Colegio de Ingenieros de Caminos Canales y Puertos, 2001.

BARRUSO BARÉS, Pedro, *El Movimiento Obrero en Gipuzkoa Durante la II República. Organizaciones Obreras y Dinámica Sindical (1931-1936)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 1996.

BEASCOECHEA GANGOITI, José M. eta GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, “Del campo a la ciudad, la urbanización del País Vasco durante la primera industrialización”, In: MIEZA MIEG, Rafael eta GRACIA CÁRCAMO, Juan A., *Haciendo historia: homenaje a Mª Ángeles Larrea*, Bilbo: UPV-EHU, 2000; 27-44. or.

BROADUS, Mitchell, *The Depression Decade: From New Era Through New Deal, 1929-41*, New York: Routledge, 2017.

Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Guipúzcoa, *Memoria Comercial correspondiente al año 1934*, Donostia: COCNG, 1935.

Comisión Gestora de la Excm. Diputación de Álava, “Don Antonio de Echave-Susaeta y Pedroso, abogado y secretario de la Excm. Diputación Provincial de Álava”, *Arabako Probintziako Boletín Ofiziala*, 1934ko irailaren 22a, 14. zenbakia.

Editoriala, “En la Diputación se celebró esta mañana una magna asamblea para estudiar soluciones al paro obrero y crisis industrial”, *La Libertad*, 14.119. zenbakia, 1936ko apirilaren 11, 1. or.

ERKOREKA GONZÁLEZ, Mikel, *Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako finantza publikoak, Diktadura, 1929ko krisi ekonomikoa eta II. Errepublikaren garaian (1925-1937), Suitzarekin aldaraketa eta federalismo fiskalaren teoriari ekarpena*, Leioa, UPV-EHU, Argitaratu gabeko doktoretza tesia, 2017.

ESPUELAS BARROSO, Sergio, “El seguro de desempleo en España en la II República, 1931-1936. La evolución de las tasas de cobertura”, In: SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier eta PONS PONS, Jerónia (ed), *Los orígenes del Estado del*

Bienestar en España, 1900-1945, Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2010; 183-216. or.

ESPUELAS BARROSO, Sergio (2013), “La Evolución de Gasto Social Público en España (1850-2005)”, *Estudios de Historia Económica*, 63. zenbakia, 2013; 1-113. or.

ESPUELAS BARROSO, Sergio, “Los obstáculos al desarrollo de los seguros sociales en España antes de 1936: el caso del seguro de desempleo”, *Revistas de Historia Industrial*, 52. zenbakia, 2013; 77-110. or.

ESPUNY TOMÁS, Maria J. eta PAZ TORRES, Olga, “Reflexiones sobre el paro agrícola en la Segunda República (I): términos municipales y colocación obrera”, *IUSLabor*, 1. Zenbaki, 2007; 1-20. or.

ETXANIZ TESOURO, Iñaki, *Lan krisia eta enplegu politikak bigarren errepublikaren garaian Bizkaia, Gipuzkoa eta Arabako lurretan: herri lan, kolokazio bulego eta komunikabideen kasua*, Leioa, UPV-EHU, Argitaratu gabeko doktoretza tesia, 2019.

GARSDIE, William R., *British unemployment, 1919-1939: A study in Public Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

GÓMEZ CALVO, Javier, *Matar, purgar, sanar. La represión franquista en Álava*, Madrid: Tecnos, 2014,

GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel (ed.), *La consolidación de la metrópoli de la ría de Bilbao*, 2 Bol., Bilbo: Fundación BBVA, 2009.

GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, URRUTIKOETXEA LIZARRAGA, José G. eta ZARRAGA SANGRONIZ, Karmele, *La “otra industrialización” del País Vasco las pequeñas y medianas ciudades: capital humano e innovación social durante la primera industrialización*, Bilbo: UPV/EHU, 2015,

GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel, “Acumulación de capital y crisis en el sector agrícola”, In: GARCÍA DELGADO, José L., *La cuestión agraria en la España contemporánea*, Madrid: Cuadernos de Dialogo, 1976; 31-98. or.

GRANJA SAINZ de La, José L., *Nacionalismo y II República en el País Vasco. Estatutos de autonomía, partidos y elecciones. Historia de Acción Nacionalista Vasca, 1930-1936*, Madrid: Siglo XXI, 2008.

LADRÓN DE GUEVARA LÓPEZ DE ARBINA, Ernesto, *La conformación del sistema educativo en Álava (1860-1936). Centralización y foralismo*, Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 2000.

LARRINAGA RODRÍGUEZ, Carlos, *Diputaciones provinciales e infraestructuras en el País Vasco durante el primer tercio del siglo XX (1900-1936). El caso guipuzcoano (puertos, ferrocarriles y carreteras)*, Leioa: UPV-EHU, 2013.

LEGORBURU FAUS, Elena, "La Industria Guipuzcoana Entre 1930 y 1936: Incidencia de la Crisis Económica", *Revista de Historia Económica - Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 9. urtea 2. zenbakia, 1991; 361-391. or.

MIRALLES PALENCIA, Ricardo (1988), "La crisis económica de los años treinta en el País Vasco", *Ekonomiaz: Revista vasca de economía*, 9-10. zenbakia, 1988, 277-300. or.

NOVO LOPEZ, Pedro, *Infraestructura ferroviaria y modelo económico del País Vasco (1876-1914)*, Leioa; UPV-EHU, Argitaratu gabeko doktoretza tesia, 1993.

PABLO CONTRERAS, Santiago de, *La Segunda República en Álava. Elecciones, partidos y vida política*, Leioa: UPV-EHU, 1989.

PABLO CONTRERAS, Santiago de, "Falange y Requeté en Álava. Divergencias en la retaguardia franquista durante la Guerra Civil", *Kultura*, 3. zenbakia, 1992; 93-103. or.

PEDEN, George C., "Sir Richard Hopkins and the "Keynesian revolution" in employment policy, 1929 1945", *The Economic History Review*, 36. bolumena 2. zenbakia, 1983; 281-296. or.

RIVERA BLANCO, Antonio (1992), *La ciudad levítica. Continuidad y cambio en una ciudad del interior (Vitoria, 1876-1936)*, Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 1992.

RIVERA BLANCO, Antonio , *Dictadura y desarrollismo. El franquismo en Álava*, Gasteiz: Gasteizko Udala, 2009.

RIVERA BLANCO, Antonio , *La utopía futura: Las izquierdas en Álava*, Gasteiz: Ikkusager, 2013.

RODRÍGUEZ RANZ, José A. *Historia de las Vías de Comunicación en Gipuzkoa.3/ 1833-1937*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 2002.

RODRÍGUEZ RANZ, José A., *Guipúzcoa y San Sebastián en las elecciones de la II República*, Donostia: Instituto Dr. Camino, 1994.

SÁENZ DEL CASTILLO VELASCO, Aritza, "La evolución del servicio doméstico durante el desarrollismo franquista en una ciudad de industrialización tardía. Vitoria-Gasteiz, 1950-1975", *Revista de Demografía Histórica*, 34. bolumena 1. zenbakia, 2016; 127-150. or.

SAN MIGUEL, María L., ASCUNCE, José Á eta JIMÉNEZ Alex, *Teodoro Olarte Sáez del Castillo: Antropología filosófica y cultura personal*, Gasteiz: Gasteizko Udala, 2008.

SERRANO ABAD, Susana, “La industrialización en Vasconia”, In: AGIRREAZ-KUENAGA ZIGORRAGA, Joseba, *Historia de Euskal Herria. Historia general de los vascos*, 5. Bol, Bilbo: Lur, 2004; 97-166. or.

SUÁREZ CANO, Patricia, “El desarrollo de un nuevo marco laboral durante la Segunda República en España: El Servicio Central de Colocación y Defensa Contra el Paro”, In: *Documentos de trabajo, Asociación Española de Historia Económica*, 1705. zenbakia, 2017, 1-22. or.

UGARTE TELLERIA, Javier, *La nueva Covadonga insurgente: orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid: Biblioteca Nueva, 1998.

URMENETA SANROMÁ, Xabier eta MARKEZ ALONSO, Iñaki, *Fernando Sasiain Brau. Donostiako alkate errepublikanoa: historiaren ahanztura*, Bilbo: Eki-men, 2013.

ZURBANO MELERO, José G., *El puerto de Pasajes durante la industrialización de Guipúzcoa (1870-1936). Gestión y funciones económicas*, Leioa: UPV-EHU Argitaratu Gabeko Doktoretza Tesia, 1999.